

Tomaž Lazar

Bojni načrt iz časa beneške vojne v zapuščini Krištofa Ravbarja: dragoceno odkritje v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu

LAZAR Tomaž, dr., muzejski svetovalec, znanstveni sodelavec, Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20, tomaz.lazar@nms.si

Bojni načrt iz časa beneške vojne v zapuščini Krištofa Ravbarja: dragoceno odkritje v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu

Zgodovinski časopis, Ljubljana 73/2019 (160), št. 3–4, str. 296–345, cit. 133

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Med zapuščino Krištofa Ravbarja v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani se je ohranil shematski načrt iz časa beneške vojne (1508–1516). Na njem je upodobljena velika armada v bojni formaciji z jasno določeno številčno sestavo in vrstami enot. Po obliki in vsebini gre za izjemno redek, zelo dragocen dokument, ki med ohranjenimi pisnimi viri svoje dobe skorajda nima znanih primerjav. Zato shematski načrt pomeni enkratno najdbo, ki razkriva podobo vojne umetnosti in teorije v vzhodnoalpskem prostoru na pragu 16. stoletja.

Ključne besede: vojna teorija, beneška vojna, Krištof Ravbar, Maksimiljan I., Nadškofijski arhiv Ljubljana

LAZAR Tomaž, PhD, Museum Consultant, Research Associate, The National Museum of Slovenia, SI-1000, Ljubljana, Prešernova 20, tomaz.lazar@nms.si

A Battle Plan from the Period of the Venetian War in Christoph Rauber's Legacy: A Valuable Find in the Archdiocesan Archive in Ljubljana

Historical Review, Ljubljana 73/2019 (160), No. 3–4, pp. 296–345, 133 notes

Language: Sn., (En., Sn. En.)

A schematic plan from the period of the Venetian War (1508–1516) is preserved in the legacy of Christoph Rauber in the Ljubljana Archdiocesan Archive. It depicts a large army in a battle formation with a clearly defined numerical structure and types of units. In terms of form and content, this is an exceptionally rare and valuable document that is almost unmatched by other preserved written sources from the period. The schematic plan thus represents a unique find that illustrates the art and theory of war in the Eastern Alps at the dawn of the 16th century.

Key words: theory of war, the Venetian War, Christoph Raubar, Maximilian I, the Archdiocesan Archive in Ljubljana

V ljubljanskem Nadškofijskem arhivu se je med pisno zapuščino Krištofa Ravbarja (†1536)¹ ohranil navidezno skromen dokument, o katerem slovensko zgodovinopisje za zdaj še ni podrobneje spregovorilo: na pogled precej neugledna shematska skica, narisana na večkrat prepognjeni poli papirja z merami 42 krat 58 centimetrov. Na njej je upodobljen razpored velike armade, sestavljene iz konjenice, pehote in topništva. Grafični prikaz bojne formacije dopolnjujejo kratki napisi, ki govorijo o sestavi in številčnem stanju posameznih enot.²

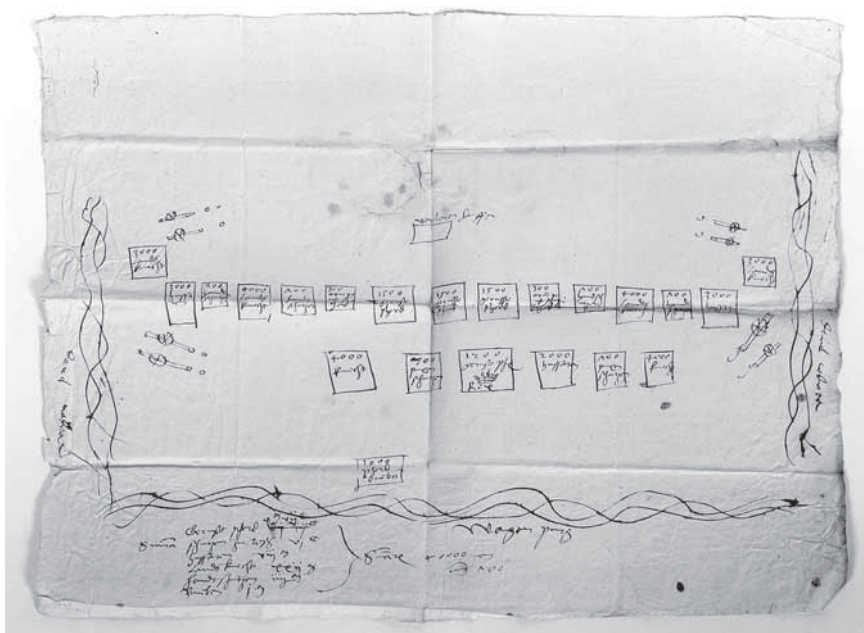
Načrt ni datiran niti ni opremljen s podpisom avtorja ali kakimi drugimi podatki. Dokaj hlastne poteze peresa in mestoma težko čitljiva pisava dajejo slutiti, da ni bil namenjen javnemu obtoku, temveč ga je avtor sestavil v naglici, bodisi za lastne potrebe ali zgolj za ozek krog bralcev. O okoliščinah njegovega nastanka še največ pove, da se je ohranil med dokumenti ljubljanskega škofa Krištofa Ravbarja, povezanimi z beneško vojno (1508–1516). Njihova vsebina sega od instrukcij cesarja Maksimiljana I., poročil z bojišč in korespondence med visokimi deželnimi funkcionarji oziroma vojaškimi poveljniki do spisov, povezanih z delovanjem Krištofa Ravbarja na področju intendantske službe, logistike ter finančno-organizacijskih zadolžitev.³

To raznovrstno gradivo je precej obsežno. Zavzema dva fascikla: prvi (fasc. 29/1–4) pokriva obdobje 1507–1510, drugi (fasc. 30/1–7) pa čas od leta 1511 do konca vojne oziroma še vse do leta 1530, kar zadeva plačila vojaških posadk v Furlaniji in druge dolgoročne, zlasti finančne posledice vojne z Benetkami. Bojni načrt je shranjen v prvi, zgodnejši skupini spisov, v mapi s še nekaj nedatiranimi dokumenti, ki pa se večinoma nanašajo na prvo fazo beneške vojne, in sicer predvsem na leto 1509. Zanimivo je, da kronološka razporeditev gradiva v splošnem ni enakomerna, temveč je prav v tem letu opaziti izrazito zgostitev dokumentov. To verjetno ni zgolj posledica naključne ohranjenosti arhiva, temveč je odraz zelo živahnih vojaških aktivnosti, ki so se tedaj odvijale in v katere je bil poleg drugih vidnejših Kranjcev neposredno vpleten Krištof Ravbar.

¹ Prim. Miklavčič, *Ravbar*.

² NŠAL, ŠAL 1, fasc. 29/1, Bojno-taktični načrt.

³ Visočnik, Škofijski arhiv, str. 167–168, 174–175.

Slika 1: Bojni načrt iz Nadškofijskega arhiva (NŠAL, ŠAL 1, fasc. 29/1; foto: Matej Kristovič).

Fig. 1: The battle plan from the Archdiocesan Archive (NŠAL, ŠAL 1, fasc. 29/1; photo by: Matej Kristovič).

Slika 2: Portret Krištofa Ravbarja v sekovski škofovski kapeli (© Wikimedia Commons).

Fig. 2: A portrait depicting Christoph Rauber in the Seckau episcopal chapel (© Wikimedia Commons).

Ravbarjev *Bellum Venetum* iz Nadškofijskega arhiva še ni bil celostno ovrednoten ali objavljen, čeprav si nedvomno zasluži sistematično obravnavo, saj bi tako na novo osvetlili za zdaj še neznane vidike te pomembne zgodovinske epizode. Zato ne preseneča, da tudi bojni načrt, ki se skriva med to dokumentacijo, doslej ni bil podrobneje raziskan. Nemara še lep čas ne bi bil deležen pozornosti, če ob urejanju arhivskega fonda in pripravi vodnika zaradi svoje nenavadne narave ne bi pritegnil zanimanja dr. Julijane Visočnik.⁴ Po njeni zaslugi je bil dokument umeščen v »jagodni izbor« gradiva iz slovenskih arhivskih ustanov na obsežni pregledni razstavi *Arhivi – zakladnice spomina* leta 2015.⁵ To prvo javno predstavitev je v spremni publikaciji dopolnila kataloška enota s kratkim opisom in zgoščeno interpretacijo vsebine.⁶

Že takrat smo opozorili, da je bojni načrt vse prej kot zgolj obroben preostanek Ravbarjeve vojaške zapuščine. Za kako redek, dragocen, skorajda edinstven primarni vir gre, morda največ pove dejstvo, da primerljivih dokumentov iz tega obdobja tako rekoč ne poznamo. Shematska skica je nastala v času, ko zahodni vojskovodje skrivnosti svoje obrti niso radi delili z javnostjo niti o svojem znanju niso bili pripravljeni podrobneje pisati, zato je njihov pristop k vojaški organizaciji, strategiji in taktiki sodobnemu raziskovalcu pogosto težko doumljiv. Navidezno obscuren drobec iz Nadškofijskega arhiva torej kliče k temeljiti diskusiji, saj razgalja strateško misel srednjeevropskih bojevnikov v luči, kakršne doslej nismo poznali.

Celovita interpretacija dokumenta ni lahka naloga. Sporočilnost »bojnega načrta« je vsaj na osnovni ravni zelo skopa, saj sam zase ne pove veliko. Spregovori lahko šele, če ga znamo umestiti v kontekst evropske strategije in vojskovanja na pragu 16. stoletja. Še preden se podrobneje posvetimo vsebini dokumenta, zato velja najprej raziskati stanje zahodne vojaške stroke in zapleteno dogajanje v času italijanskih vojn – največjega oboroženega spopada svojega časa, kamor je sodil tudi Maksimiljanov obračun z Benetkami.

Vojna teorija v srednjeveški Evropi

Kot je opazil že marsikateri medievist, je bila evropska družba zrele »fevdalne« dobe oziroma visokega in poznega srednjega veka v svojem bistvu organizirana za vojno.⁷ Potrebe po učinkoviti obrambi, vojaškem nadzoru nad ozemljem in podložniki, ne nazadnje splošno dojemanje oborožene sile kot ključnega orodja realne politike oziroma njenega nadaljevanja »z drugimi sredstvi« so bili dejavniki, ki so zaposlovali um vladarjev in odločilno zaznamovali družbeno ureditev svojega časa.⁸ Ob tako

⁴ Prav tam.

⁵ Osrednjemu koordinatorju projekta dr. Andreju Naredu dolgujem posebno zahvalo, da me je opozoril na obstoj načrta in me povabil k sodelovanju pri pripravi kataloške publikacije.

⁶ Lazar, Visočnik, »Bojno-taktični načrt«.

⁷ Prim. Keen, *Medieval Warfare*, str. 1–9; Powers, *A Society*.

⁸ Ayton, Price, *The Medieval*, str. 1–22; Keen, *Das Rittertum*, str. 49–61; Contamine, *War*, str. 13 sl.; Lazar, *Vitezi*.

veliki vlogi vojskovanja v političnem in družbenem življenju Evrope bi pričakovali, da se je na stari celini že zgodaj razvila plodna vojna teorija, ki bi zapustila bogate sledi tudi v produkciji pisnih del. V tem pogledu pa nas pregled ohranjenih virov nedvomno razočara.

Bogato antično izročilo vojaške teorije in prakse je svoj vrhunec doseglo v Rimskem imperiju. Toda propad njegovega zahodnega dela je napravil globoko prelomnico. Vojno stroko, kot so jo dojemali in utemeljili generali antičnega sveta, so še vrsto stoletij zelo dejavno gojili v Bizantinskem cesarstvu, in to kljub pretežno pacifistični usmeritvi njegove družbe in vladajočih elit.⁹ V zahodnem kulturnem prostoru, ki je sicer veliko bolj izrazito negoval kult junaštva in bojevništva, pa se je ta tradicija v veliki meri prekinila. Evropa nikoli ni povsem pozabila nanjo – še dolga stoletja, vse v novi vek, se je rimske armade spominjala z velikim spoštovanjem, včasih tudi s poveličevanjem, ki je lahko dobilo naravnost mitske razsežnosti. Toda ta zgodovinski spomin je imel na aktualno prakso razmeroma malo neposrednega vpliva. Čeprav so srednjeveški bojevniki antični Rim dojemali kot zgled učinkovite, celo neprekinljive vojaške organizacije, se je njihova »umetnost vojne« večinoma razvijala zelo drugače in z antičnimi predniki marsikdaj sploh ni bila združljiva.

Vse do konca srednjega veka bi v pisni zapuščini »fevdalne« Evrope le malokdaj našli izčrpnjša vojnoteoretska dela, še redkeje pa na sveže, originalne študije, ki bi kazale na samostojen, primerno aktualiziran napredek vojaške stroke. Srednjeveški vojskovodja je znal ceniti dosežke antičnih predhodnikov in se je zavedal potrebe po teoretičnem študiju, vendar je za razliko od svojih rimskih predhodnikov ali bizantinskih vrstnikov kazal občutno manj nagnjenja k lastnemu ustvarjanju originalne teoretske literature. Zelo dolgo, pravzaprav vse do konca srednjega veka, se je zahodna vojaška teorija omejevala na preučevanje oziroma repliciranje ozkega kanona antičnih spisov. Med njimi si je temeljno mesto priborilo Vegecijevo delo *Epitoma rei militaris*, znano tudi pod naslovom *De re militari*.¹⁰

Da je v srednjeveškem svetu prav ta razprava obveljala za vrhovno vojaško avtoriteto, je precej nenavadno, saj Vegecijev traktat ob času nastanka, v poznem 4. stoletju, ni bil deležen večje pozornosti. Neprimerno bolj vpliven je postal pozneje, saj so ga še vse v zgodnji novi vek redno prepisovali, prevajali in tudi tiskali. Nedvomno je k njegovi privlačnosti precej prispevala dobro strukturirana vsebina, ki celovito obravnava kopensko in deloma tudi pomorsko vojskovanje. V določenih pogledih so Vegecijevi nauki delovali že povsem anahronistično – njegov koncept obnove rimskih legij oziroma vojaškega sistema iz časa republike že davno ni ustrezal realnosti srednjeveške družbe in oborožitvene tehnologije. Kljub temu je temeljna vsebina Vegecijeve razprave dovolj brezčasna, da je tudi še tisočletje po nastanku uživala položaj obveznega čtiva, še posebej v tistih poglavjih, ki so govorila o nujnosti sistematičnega urjenja in discipline, strategiji in logističnih pripravah.¹¹

⁹ Npr. Dennis, *Maurice's Strategikon*; McGeer, *Sowing*; Sullivan, *Siegecraft*.

¹⁰ Lang, *Epitoma*.

¹¹ Contamine, *War*, str. 210–212; France, *Western Warfare*, str. 9–10; Eltis, *The Military Revolution*, str. 60; Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 106–128; Verbruggen, *The Art*, str. 77–83,

Oživljanje grškega in rimskega vojaškega izročila je v Evropi doseglo vrhunec ob koncu srednjega veka, vendar je povsem drugo vprašanje, kako ovrednotiti njegov praktični učinek. Miselni tokovi humanizma so v zgodnjem 15. stoletju sprožili pravi prepoved vojnoteoretske literature, toda ta knjižna produkcija se je sprva skoraj v celoti omejevala na prevode antičnih izvirnikov, praviloma brez tehtnega komentarja, ki bi ta besedila ustrezno ovrednotil ali prilagodil potrebam sodobnih vojakov. Prevajalce in kompilatorje takšnih del je marsikdaj zapeljalo vse preveč nekritično navdušenje nad antiko. Pogosto jim je primanjkovalo lastnih vojaških izkušenj ali pa so domišljiji vsaj na pergamentu pustili prosto pot. Verjetno najrazvpitejši primer takšnega diletantizma je Machiavellijeva *Dell'arte della guerra*, izdana leta 1521 – svojevrstni spomenik naivnega humanističnega poveljevanja rimskega vojaškega aparata, ki ga v realnosti zgodnjega 16. stoletja preprosto ni bilo mogoče uspešno udejanjiti.¹²

Miselni svet poznosrednjeveških vojnih teoretikov ni črpal navdiha zgolj iz antičnih zgledov, temveč tudi iz drugačnih, marsikdaj težko razumljivih virov. Mnoge mislece te dobe so prevzemali najnovejši dosežki tehnike, v istem košu pa se je znašla celo ezoterika. O tem morda najzgovorneje priča znameniti traktat *Bellifortis* izpod peresa Konrada Kyeserja. To delo, napisano okrog leta 1405, je bilo v svojem času zelo priljubljeno zlasti med srednjeevropskim občinstvom, a za sodobni okus deluje kot naravnost čudaški kolaž Vegecijevih in Frontinovih modrosti, pomešanih z astrologijo, magijo in čudovito ilustriranimi opisi raznovrstnih oblegovalnih naprav, težkega orožja, nenavadnih strojev pa tudi tako eksotičnih iznajdb, kot je potapljaška obleka. Kyeserjev rokopis je v določenih pogledih zelo dragoceno pričevanje o tehničnem razvoju v poznem srednjem veku, toda s povsem praktičnega stališča je jasno, da večina upodobljene tehnike prej kot na poznosrednjeveška bojna polja sodi v področje nebrzdane domišljije.¹³

Koliko je takšno spogledovanje z antiko in »mejnimi« vedami v resnici vplivalo na prakso srednjeveških vojskovodij, je težko objektivno oceniti. Evropska vojaška (in hkrati družbena) elita je še posebej proti koncu srednjega veka kazala očiten interes za prebiranje vojaškoteoretske literature. Toda na prvi pogled preseneča, da je sama napisala le skromno produkcijo s tega področja, ki bi pomenila aktualni, praktično uporabni doprinos k vojni stroki in bi presegala golo kopiranje antičnih predlog.

Od zgodnjega 13. stoletja je v Zahodni Evropi začel nastajati razmeroma bogat opus razprav o viteštvu, napisanih za vzgojo bodočih plemiških elitnih bojnikov. Med najpomembnejše se uvrščajo *Ordene de chevalerie* anonimnega francoskega pisca iz prve polovice 13. stoletja,¹⁴ *Libre de l'orde de cavalleria* katalonskega

89–91, 97–102; Keen, *Das Rittertum*, str. 164–173.

¹² Prim. Taylor, *The Art*, str. 167–176; Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 105–128, 298–300.

¹³ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 126–128; Eltis, *The Military Revolution*, str. 60; BSB Clm 30150.

¹⁴ Price, *Ramon Lull's*.

Slika 3: Precej domišljajska upodobitev bojnega voza v husitskem slogu iz Kyeserjevega traktata *Bellifortis* (BSB Clm 30150, fol. 1v).

Fig. 3: A rather imaginative depiction of a Hussite-style wagon from Kyeser's treatise *Bellifortis* (BSB Clm 30150, fol. 1v).

filozofa Ramona Lulla,¹⁵ *Livre de chevalerie* Geoffroija de Charnyja¹⁶ in *Livre des faits d'armes et de chevalerie* Christine de Pizan.¹⁷ Ob prebiranju teh klasikov se pokaže, da nobeden med njimi ni pisan kot praktičen učbenik bojnih tehnik, taktike

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Kaeuper, Kennedy, *The Book*.

¹⁷ Pizan, *The Book*.

ali strategije, kot bi to razumeli v sodobnem smislu. Prvi dve se osredotočata na ideološke in simbolne komponente viteštva, s številnimi napotki bodočemu vitezu o tem, kako naj izpolnjuje duhovno poslanstvo svojega stanu, hkrati pa vestno sledi krščanski veri. Ramon Lull od oprod pričakuje, da bodo z vitezi potovali po svetu ter se učili viteških vrlin, vendar med njimi ni posebnega poudarka na vojaških spretnostih. Zagovarja tudi zamisel, da bi bilo treba o viteštvu pisati učbenike in ga poučevati v šolah. Toda njegova vizija »viteškega šolstva« v nobenem primeru ni predhodnik vojaških akademij, temveč bolj moralnovzgojna ustanova.¹⁸

Delo Geoffroija de Charnyja je izjemno v toliko, da je nastalo pod peresom pravega viteza – za razliko od večine podobne literature, ki jo je spisala predvsem duhovščina. Čeprav de Charny od mladih vitezov pričakuje, da se bodo naučili taktike, razporejanja različnih enot na bojišču, obrambe utrd ter oblegovalnih tehnik ter vodenja velikih vojaških operacij, sam ne ponuja konkretnih navodil, kako se lotiti takih izzivov. Bralcu izčrpno priporoča predvsem, s kakšnimi deli si lahko kot vitez pripori čim večjo čast.¹⁹

Po ironiji usode je še najbližje modernemu dojemanju vojaškega učbenika zadnji traktat, ki ga je sestavila ženska. A spet predvsem zato, ker je Christine de Pizan velik del svojega spisa povzela kar po Vegeciju, deloma pa so ji na pomoč priskočili izkušeni vojskovodje na burgundskem dvoru. Temu sodelovanju dolgujemo vsaj nekaj kratkih, vendar zelo zanimivih pasusov, ki natančno opisujejo sodobne taktične formacije, oblegovalno tehniko in pomorsko bojevanje.²⁰

Bolj kot ideologi viteštva so praktična bojovniška znanja širili mojstri borilnih veščin. Z vse širšo pismenostjo družbene elite so se v 14. stoletju pojavili prvi podrobnejši priročniki, namenjeni pouku mečevanja, rokoborbe in drugih tehnik bojevanja od blizu.²¹ V tem času se je pod vplivom slovitega mojstra Johannes Liechtenauerja uveljavila t. i. nemška borilna šola, ki je v srednji Evropi živela do konca 16. stoletja.²² Odmeve tega razvoja je bilo kmalu občutiti po vsej celini, še posebej pa južno od Alp. Od priročnika *Flos duellatorum*, ki ga je leta 1410 sestavil furlanski mečevalec Fiore dei Liberi, so si velik ugled pridobili tudi italijanski mojstri.²³

Priljubljenost vzgojne viteške literature in borilnih – ali točneje dvobojevalskih – priročnikov v poznem srednjem veku zgovorno priča, da je povpraševanje po takšnih pisnih delih naraščalo, vendar je obenem očitno, da je bila njihova vsebina namenjena predvsem posameznikovi osebni rasti in individualnemu izpopolnjevanju.²⁴ Vse do 16. stoletja bi v Evropi skorajda zaman iskali izvirne teoretske razprave, ki bi se ukvarjale z vojskovanjem na višji, strateški ravni. To je eden od razlogov, zakaj je »fevdalna« doba v predstavah večine vojaških zgodovinarjev 19. in zgodnjega 20. stoletja po krivici obveljala za nekakšen mračni vek, v katerem je vojna stroka doživela zaton.

¹⁸ Price, *Ramon Lull's*, str. 22.

¹⁹ Kaeuper, Kennedy, *The Book*, str. 102–105.

²⁰ Pizan, *The Book*, str. 65–67, 110–111, 117–126, 141–142.

²¹ Anglo, *The Martial Arts*; Lazar, *Nekoč*; Vučajnk, *Borilne veščine*.

²² GMN, Cod. HS. 3227a; Hils, *Meister*; Sancin, *Mojstra*.

²³ Zanutto, *Fiore*; Cvet, *Raziskava*.

²⁴ Prim. Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 187–188.

Pomanjkanje praktične, didaktično zasnovane vojaške literature ne pomeni, da se evropski misleci tega časa niso poglobljeno ukvarjali s problemi taktike, strategije in vojaške organizacije. Kaže predvsem na nekaj drugega – da je družba srednjeveške Evrope umetnost vojne dojemala zelo drugače kot antični ali moderni svet. Po njenih merilih je bilo vojskovanje v prvi vrsti poslanstvo bojevnike elite, stvar zelo ozke skupine in zagotovo ne tema, s katero bi se lahko mimogrede poigral vsakdo, zlasti pa ne teoretiki iz neplemiškega oziroma civilnega okolja. Razglabljanje o strategiji je ostajalo v domeni ekskluzivnega kroga mož, ki so se z vojno ukvarjali po naravi svojega poklica ali družbenega položaja. Ti možje praviloma niso čutili potrebe, da bi pisali o vojni teoriji, temveč so se temu celo načrtno izogibali. Če so že prišli za pero, so se najraje posvečali vzgoji, ideologiji in bojevnikišemu etosu, ne pa praktičnim vojaškim veščinam. Zakaj tako, nakaže že Geoffroi de Charny, ko bodočim vitezom polaga na srce, naj se umetnosti bojevanja skrbno učijo v edini pravi šoli orožja – na bojnem polju, pod budnim očesom starejših, izkušenih stanovskih tovarišev. Ali povedano drugače, vojaške umetnosti se pač ni mogoče naučiti iz knjig!²⁵

V takem duhu dojemanja vojne postane lažje razumljivo, zakaj srednjeveški vojskovodje niso radi pisali o praktičnih vidikih svoje obrti – bodisi ker bi se jim to zdelo odveč, pretenciozno ali neprimerno bodisi zato, da občutljivo znanje ne bi prišlo v roke morebitnim nasprotnikom. Kadar je bilo zares potrebno, pa je tudi srednjeveški vojak zmožgal zapisati podrobna taktična navodila ali strateški načrt. Za verjetno najstarejši taktični priročnik v srednjeveški Evropi danes velja sestavek, vključen v sklop templjarskega pravilnika. Prva različica tega dokumenta, ki je urejal delovanje templjarskega reda, je bila sestavljena leta 1128, pozneje pa je bila temeljito dopolnjena s členi, ki so med drugim določali taktične postopke na pohodu in v spopadu, izvedbo različnih bojnih operacij ter predpisovali oborožitev in opremo različnih rodov templjarskega reda. Redovni pravilnik seveda ni bil zamišljen kot didaktična literatura, a kljub temu dokazuje visoko raven vojaškega znanja in organizacije tedanjih elitnih bojnih enot. Da so srednjeveški vojskovodje enako dobro kot taktiko razumeli tudi abstraktno strategijo, pa denimo potrjuje niz zelo dodelanih načrtov za velikopotezno »rekonkvisto« Svete dežele, ki so začeli nastajati po padcu zadnjih križarskih oporišč v Palestini konec 13. stoletja.²⁶

Proti koncu srednjega veka se je zanimanje za formalne odredbe in predpise, povezane z vojaško organizacijo, občutno povečalo.²⁷ Z našega stališča so posebno zanimivi dokumenti, povezani s husitskimi vojnami, denimo pravila službe, ki jih je dal sestaviti Jan Žižka,²⁸ ter vrsta podobnih določil, ki so jih za povečanje bojne učinkovitosti pripravili njihovi sovražniki. Ti so po eni strani posnemali husitsko taktiko, po drugi strani pa so si prizadevali razviti učinkovito strategijo za zatrtje

²⁵ Kaeuper, Kennedy, *The Book*, str. 102–105.

²⁶ Contamine, *War*, str. 212–215; France, *Western Warfare*, str. 161; Verbruggen, *The Art*, str. 288–347.

²⁷ Contamine, *War*, str. 217–218; DeVries, *Infantry Warfare*; Keen, *Medieval Warfare*, str. 142–144, 202–203; Lazar, *Vitezi*; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 189.

²⁸ Fudge, *The Crusade*, št. 97, str. 167–171.

čeških heretikov, vključno z novimi, dotlej revolucionarnimi pristopi k mobilizaciji enot in zagotavljanju logistične oskrbe.²⁹ Med najpomembnejšimi husitskimi inovacijami, ki so globoko vplivale na ustroj evropskih vojsk, je bila preglednejša, bolj standardizirana organizacija vojaških enot, sestavljenih po decimalnem ključu in z natanko določeno verigo poveljevanja.³⁰

Takšni dejavniki so neizogibno spreminjali miselnost srednjeveških bojevnikov in njihovo obrt potiskali v dobo pismenosti. Kljub temu vse do zgodnjega novega veka skorajda ne poznamo pristnega primarnega vira, po obliki in vsebini primerljivega z načrtom iz Nadškofijskega arhiva. Morda najbližji in najzgodnejši avtorju znani primer je dobro stoletje starejši načrt za bitko na Sommi, ki ga je oktobra 1415 izdelal francoski maršal Boucicaut v pričakovanju skorajšnjega spopada z armado angleškega kralja Henrika V. Nepričakovano odkritje te izjemne, zgolj fragmentarno ohranjene listine v Britanski knjižnici (British Library) je v osemdesetih letih dodobra vznemirilo zahodnoevropsko zgodovinopisje, saj prinaša pronicljiv, dotlej nesluteni vpogled v vojno teorijo zgodnjega 15. stoletja. Dokument prikazuje formacijo francoskih sil, razporejeno tako, da bi izničila prednosti angleške vojske in njenih strah vzbujajočih lokostrelcev. Po ironiji usode skrbno domišljenega načrta niso nikoli udejanjili, saj sta se nasprotnika namesto ob Sommi spoprijela na blatnem polju pri Agincourtu, francoske čete pa so zaradi niza elementarnih taktičnih napak utrpeli enega najhujših porazov v stoletni vojni.³¹

Če odmislimo že omenjeni traktat Christine de Pizan, prve ohranjene didaktične razprave srednjeveških vojnih teoretikov, ki podrobno govorijo o bojnih formacijah ali taktiki, izvirajo šele iz poznega 15. stoletja. Med prispevki italijanskih piscev iz tega obdobja sta najširši krog občinstva dosegli zlasti *De re militari* (ok. 1466) Roberta Valturia in *Dell'arte militare* (1493) Antonia Cornazzana. Kljub precejšnji priljubljenosti – Valturievo delo sta imela v svoji zasebni knjižnici tako Matija Korvin kot francoski kralj Ludvik XI. – za oba traktata velja, da konceptualno sodita še v zgodnejšo dobo, saj pretežno temeljita na kompilacijah antičnih razprav.³²

Srednjeevropski pisci tega časa so bili očitno manj obremenjeni s senco antike in zmožni bolj aktualnega, kritičnega pristopa k vojaški stroki. Prvi predstavnik tega novega vala je bil bržkone Filip Seldeneck, vojskovodja v službi renskega palatinskega grofa. Njegova »vojna knjiga« vsebuje številna konkretna navodila, ki segajo od pravil službe do izvedbe pohoda in bojnih formacij, prilagojenih specifičnim razmeram. Na področju pehotne taktike se je Seldeneck opiral zlasti na metode švicarskih udarnih formacij (*Haufen*), sestavljenih iz suličarjev, helebardirjev in strelcev.³³ V podobni maniri se je pisanja priročnika kopenskega in pomorskega vojskovanja leta 1516 lotil vojvoda Filip iz Kleveja (Cleves), ugledni pripadnik nizozemsko-burgundske elite; traktat je posvetil mlademu Karlu (V.) Habsburškemu,

²⁹ Fudge, *The Crusade*, št. 120, str. 219–223; št. 121, str. 223–225.

³⁰ Fudge, *The Crusade*, št. 141, str. 266–267. Prim. Hegel, Lexer, *Die Chroniken*, str. 409–411.

³¹ Strickland, Hardy, *The Great Warbow*, str. 321–325.

³² Anglo, *Machiavelli*, str. 31–32; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 187.

³³ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 242–264; BLB, Doc. Durlach 18, MRFH 10475.

da bi ga pripravil na bodoče preizkušnje. Za razliko od Seldeneckovega dela je vojvoda Filip spopadom na bojnem polju namenil razmeroma malo pozornosti, osredotočil se je predvsem na obleganja in splošno organizacijo vojske.³⁴

S tem pa smo že bolj ali manj izčrpali seznam izvirne didaktične vojnoteoretske literature, dostopne (srednje)evropskim bralcem na predvečer beneške vojne. Resnični prelom v produkciji tovrstnih del je bilo občutiti komaj v drugi polovici 16. stoletja, ko je prišla v modo z matematiko in geometrijo podprta priročna literatura o taktičnih formacijah. Šele tedaj je postalo običajno, da so pisci razporeditev vojaških enot predstavili tudi grafično – tako kot avtor načrta iz Nadškofijskega arhiva – in ne več zgolj z besednimi opisi. Na tem področju so sprva prednjačili italijanski pisci, z manjšim zamikom pa so jim sledili tudi v pretežno nemško govorečem srednjeevropskem okolju po zaslugi reformistov, kot sta bila Lazarus Schwendi in Leonhart Fronsperger.³⁵

Ob povedanem je jasno, da se bojni načrt iz ljubljanskega Nadškofijskega arhiva umešča med izjemno redke ohranjene vire svoje vrste. Nastal je še v času, ko evropski vojaki in teoretiki – s prav redkimi izjemami – niso javno razpravljali ali pisali o podrobnostih taktike in bojnih formacij. Hkrati pa izvira iz okolja, ki je bilo dotlej v smislu vojaške organizacije razmeroma konservativno, utemeljeno še v praksi srednjeveškega fevdalnega reda, a se je kljub temu izkazalo za odprto pri sprejemanju uporabnih taktičnih novosti, naj je šlo za zglede čeških husitov, ogrske lahke konjenice ali švicarskih sulicarjev.

Maksimiljanova beneška vojna

Da bi korektno ovrednotili vsebino bojnega načrta iz Nadškofijskega arhiva, ga je treba obravnavati v ustreznem zgodovinskem kontekstu – Maksimiljanovem sporu z Benetkami, ki je v letih 1508–1516 privedel do uničujoče vojne. Ta epizoda je globoko zaznamovala slovenski prostor tako v smislu sprememb na političnem zemljevidu kot zaradi velikega opustošenja zahodnega roba slovenskega prostora in Istre. Žal ji je domače zgodovinopisje doslej namenilo presenetljivo malo pozornosti, in še to praviloma skozi prizmo ozke lokalne perspektive, nezmožne celovito pojasniti ozadja dogajanja, ki je segalo veliko dlje od kranjskih, goriških in istrskih meja.³⁶

Starejše generacije slovenskih zgodovinarjev so razloge za Maksimiljanovo vojno napoved Benetkam navadno iskale v varovanju gospodarskih interesov, trgovskih poti in položaja Trsta kot ključnega habsburškega okna v Sredozemlje, ki ga je ogrožala neposredna konkurenca beneškega Kopra. Ob tem niso ostale neopažene niti napetosti, ki jih je ustvarila Maksimiljanova sporna priključitev posesti

³⁴ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 264–292.

³⁵ Taylor, *The Art*, str. 156–179; Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 295–300; Eltis, *The Military Revolution*, str. 61–63.

³⁶ Doslej najboljše pregled te problematike je s stališča Krasa pred kratkim prispeval Miha Kosi: Kosi, *Spopad*.

leta 1500 izumrle rodbine grofov Goriških, do katerih so ozemeljske pretenzije gojile tudi Benetke.³⁷ Gotovo so vsi naštetih dejavniki pripomogli k naraščanju trenj, zaradi katerih je na koncu spregovorilo orožje. Toda realno gledano ni šlo za več kot zgolj obrobne povode, ki jim je slovensko zgodovinopisje bržkone pripisalo precej več pomena, kot bi si ga v resnici zaslužili. Ne nazadnje temeljnega razloga za vojno ne moremo iskati niti v golem nasprotovanju Beneške republike, ki je na začetku leta 1508 Maksimiljanu preprečila že dolgo načrtovano pot na cesarsko kronanje v Rim. Ta ponižujoči udarec je habsburškega vladarja dokončno prepričal, da se odloči za vojaško rešitev spora. Toda v splošnem je srž problema segala še veliko globlje v preteklost.³⁸

Habsburške težnje po prodoru na zahod, proti Jadranu in Italiji, so bile element dolgoročne strategije, ki je neizogibno trčila ob interese Benetk kot dotlej najpomembnejšega akterja v tem prostoru, osrednje pomorske sile Sredozemlja in tudi države z najmočnejšo kopensko armado na Apeninskem polotoku. Uspešna beneška podreditev oglejskega patriarhata leta 1420 je habsburške načrte postavila pod vprašaj že skoraj stoletje poprej, od nenehnih pretresov in vojn oslabela dinastija pa se tej nevarnosti vse do začetka 16. stoletja ni bila sposobna postaviti po robu. S stališča Maksimiljanove politike nič manj pereče ni bilo vprašanje oblasti nad severno Italijo. Za vladarja, ki se je vseskozi dojemal kot varuha starodavnega izročila Svetega rimskega cesarstva, je bila obnovitev nadzora nad tem prostorom prednostna naloga. Tudi tu so bile njegov najočitnejši nasprotnik Benetke, četudi ob tem ne smemo prezreti vloge Francije kot še bolj trdoživega, a vendarle vsaj geografsko bolj oddaljenega tekmeca.³⁹

Odločilni spopad z Benečani je bil torej tako rekoč le vprašanje časa, ne pa rezultat lokalnih napetosti, trgovinske konkurence ali podobnih kratkoročnih pomislov. Za razumevanje Maksimiljanovih vojaških operacij v letih 1508–1516 je še bolj pomembno, da jih ne interpretiramo zgolj kot osamljeno epizodo. Širše gledano je bil Maksimiljanov obračun z Benečani le stranska veja tako rekoč permanentne vojne, ki je zajela Italijo ob koncu 15. stoletja in se končala šele več kot dve generaciji pozneje, leta 1559.⁴⁰

Osupljiva francoska invazija leta 1494, ki se je začela z zmagovitim pohodom Karla VIII. do Neaplja, je Apeninski polotok spremenila v osrednje torišče interesov tako rekoč vseh evropskih sil in vsaj posredno tudi Osmanskega cesarstva. Velike italijanske vojne so pomenile daleč najpomembnejšo »šolo v orožju« svojega časa, epohalno dobo vojaških inovacij in bitk dotlej nevidenih razsežnosti, kakršnih zahodni svet ni doživel vse do tridesetletne vojne. Potek tega dolgotrajnega spopada je zelo zapleten in težko pregleden zaradi številnosti akterjev in pisanih zavezništev, ki so se ob premislekih realne politike praviloma temeljito premešala

³⁷ Prim. Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina* str. 129.

³⁸ Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 24–28; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 367–373.

³⁹ Heyck, *Kaiser Maximilian I.*, str. 69–92; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 367–369; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 4.

⁴⁰ Prim. Kosi, *Vojna*, str. 99; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*.

že v zelo kratkem časovnem zaporedju. Moderno zgodovinoepisje ga navadno deli v osem zaporednih faz, od katerih se Maksimiljanova vojna z Benetkami pretežno uvršča v tretjo – vojno t. i. svete lige iz Cambrai, čeprav njen začetek sodi še v njeno ozadje, približno leto dni pred sklenitvijo tega mednarodnega zavezništva.⁴¹

Do prvega Maksimiljanovega posega v zapleteno dogajanje na italijanskem prizorišču je prišlo že leta 1495, tik po francoski invaziji, ko se je pridružil t. i. beneški ligi. V strahu pred hitro rastočim vplivom Francije, tradicionalnega habsburškega nasprotnika, je bil Maksimiljan pripravljen pozabiti na nesoglasja z Benetkami in združiti moči v boju proti še nevarnejšemu tekmecu. Kljub temu je njegov prispevek k vojaškemu delovanju sprva ostal zanemarljiv. Vidneje se je udeleževal šele v naslednjem letu, ko se je vmešal v spor med Firencami in Piso, vendar je njegova intervencija zelo hitro propadla. Zaradi preskromnih vojaških sil in pomanjkanja finančne podpore cesarstva se je Maksimiljan že ob prvi večji preizkušnji, neuspešnem obleganju Livorna, odločil za umik.⁴²

V naslednjem desetletju je habsburški vladar večinoma ostajal v ozadju kaotičnih razmer, ki so zajele Italijo. Med francosko invazijo na Milano v letih 1499/1500 kljub gorečim prošnjam Ludovica Sforze ni zagotovil vojaške podpore, s katero bi zavaroval ogroženo vojvodino pred propadom.⁴³ Kljub temu je v prvih letih 16. stoletja postalo jasno, da se ne bo mogoče izogniti odkritemu spopadu. Maksimiljanova politika obnove oblasti nad severno Italijo je namreč že na začetku trčila ob nepremostljivo oviro, ki je okrnila njegovo cesarsko avtoriteto.

Da bi Maksimiljan kot izvoljeni rimsko-nemški kralj končno izkoristil pravico do cesarskega naziva, bi moral v skladu s častitljivim zgodovinskim izročilom krono prejeti iz rok papeža na slovesnem obredu v Rimu. Uresničitev tega cilja se mu je izmikala že vse od očetove smrti leta 1493, saj je francoski napad komaj dobro leto pozneje Italijo potisnil v kaos, še preden je Maksimiljanu uspelo oditi v papeško prestolnico. Sicer pa so njegove ambicije segale dlje od gole reprezentance. Kronanje je dojemal kot priložnost za pohod na čelu mogočne armade, s katero bi si podredil uporne italijanske državnice. Da bi tako operacijo sploh lahko izvedel, je nujno potreboval prosto pot do Rima. Tu mu je kljub vztrajnim prošnjam načrte prekrizala Beneška republika, saj je odločno zavračala možnost prehoda habsburških čet preko svojega ozemlja. Trdovraten beneški odpor je Maksimiljana puščal brez prave alternative. Povsod drugod so mu poti v Italijo zapirali še težavnejši nasprotniki – na zahodu švicarski kantoni, na milanskem ozemlju Francozi, sicer pa navzočnost močne »nemške« armade v Rimu ni bila niti v interesu papeža Julija II.⁴⁴

Neugodne okoliščine so Maksimiljana silile v iskanje vojaške rešitve. Vse bolj očitno je postajalo, da bo v tem primeru njegov najverjetnejši nasprotnik Beneška republika, ki se je povrhu vsega začela zbliževati še s Francijo. Sklenitev vojaškega zavezništva med tema mogočnima silama je v Lombardiji ustvarila

⁴¹ Taylor, *The Art*; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*.

⁴² Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 27–34, 39–41.

⁴³ Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 47–53.

⁴⁴ Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 24–25; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 1–2; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 368–369.

grozeč protihabsburški blok.⁴⁵ Maksimiljan se je brez dvoma zavedal nevarnosti, zato so njegove priprave na obračun z Benetkami zorele že nekaj let, preden je zares spregovorilo orožje. Na intenzivnost habsburških priprav pomenljivo opozarja sistematično popisovanje oborožitve v habsburških dednih deželah. Začetek tega izjemno obsežnega dela, s katerim je Maksimiljanov upravni aparat prvič pridobil celovit vpogled v vojaške zmogljivosti od največjih centralnih pa do povsem minornih lokalnih skladišč orožja, sega v čas okrog leta 1502.⁴⁶ Pet let pozneje, ko so popisovalci uspešno zaključili monumentalno delo, je bilo že jasno, da bo naslednji cilj Maksimiljanove armade Beneška republika. O tem nedvoumno priča kratko poglavje o težji topniški oborožitvi, zbrani v slovenskih deželah izrecno za vojno proti Benečanom.⁴⁷

Nenadna smrt sina Filipa Lepega jeseni 1506 je za Maksimiljana pomenila še eno opozorilo, da s prevzemom cesarskega položaja ne sme več odlašati. Zato je za naslednjo pomlad v Konstanci sklical državni zbor, na katerem naj bi si dokončno zagotovil podporo podanikov za preboj v papeško prestolnico.⁴⁸ V času konstanškega zbora si je Maksimiljan še vedno prizadeval izposlovati dovoljenje Beneške republike za prehod do Rima, vendar je tudi ta poskus diplomatske rešitve spodletel. Nazadnje so ga pustili na cedilu celo lastni podložniki. Kljub obljubi stanov, da bodo kralju za pot v Italijo prispevali 12.000 mož oziroma vsoto 120.000 fl., je bil dejanski izkupiček dogovorov veliko skromnejši od pričakovanj.⁴⁹

Na začetku leta 1508 se je Maksimiljan znašel pred veliko dilemo. Še nekaj mesecev poprej je opogumljen od temeljitih priprav in obetavnih zagotovil konstanškega zbora pričakoval, da mu bo vendarle uspelo zbrati dobro oborožene sile, ki ne bi zadoščale zgolj za zmago nad Benetkami, temveč celo nad njihovimi francoskimi zavezniki. Habsburški vladar se je tedaj resno poigraval z zamisljivo o orjaški ofenzivi proti Franciji, a so njegovi načrti kmalu trčili ob trpko realnost. Od obljubljene pomoči iz cesarstva je Maksimiljan prejel zgolj tretjino načrtovane vsote in komaj 1000 mož. Do februarja mu je s skrajnimi napor, posojili bankirske rodbine Fuggerjev in prispevki habsburških dednih dežel uspelo zbrati le 4000 konjenikov in 3000 pešakov – medtem pa so na drugi strani meje tako Francozi kot Benečani v pričakovanju spopada že nakopičili neprimerno večje sile.⁵⁰

Kljub neobetavnemu položaju se je Maksimiljan odločil za drzno improvizacijo. Četrtega februarja se je dal v Trentu oklicati za cesarja. Da je ta dogodek potekal na južnem Tirolskem, ne pa v Rimu, kot je narekoval dotlej ustaljeni protokol, brez prisotnosti papeža, celo brez kronanja in maziljenja, gotovo ni koristilo legitimnosti obreda v očeh javnosti. Za Maksimiljana je bila takšna poteza zgolj zasilna rešitev.

⁴⁵ Heyck, *Kaiser Maximilian I.*, str. 92.

⁴⁶ BSB, Cod.icon. 222; Boenheim, *Die Zeugbücher I*; Boenheim, *Die Zeugbücher II*; Lazar, *Oborožitev*.

⁴⁷ BSB, Cod.icon. 222, fol. 245r.

⁴⁸ Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 24–28; Buck, »Des Heiligen Reichs«.

⁴⁹ Buck, »Des Heiligen Reichs«, str. 14–15.

⁵⁰ Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 13, 3. januar 1508, Innsbruck; št. 14, 25. januar 1508, Bolzano; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 1–3; Buck, »Des Heiligen Reichs«, str. 15–18; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 85–86.

Slika 4: Pregledni zemljevid z najpomembnejšimi prizorišči spopadov med Maksimiljanovo beneško vojno v letih 1508–1516 (Risba: Polonca Strman).

Fig. 4: A map with the most important scenes of conflicts during Maximilian's Venetian War in the years 1508–1516 (Drawn by Polonca Strman).

Odločen, da si cesarski naziv za vsako ceno utrdi še s slovesnim kronanjem v Rimu, je Benetkam še istega dne napovedal vojno. Formalna razloga, s katerima je utemeljil to odločitev, sta bila beneška nepripravljenost na skupno vojno proti Francozom in preprečevanje prehoda habsburški vojski skozi ozemlja Republike.⁵¹

V očeh številnih sodobnikov je bilo Maksimiljanovo vojno napoved v danem trenutku težko razumeti. Dolgoročno je veliko prispevala k slabemu slovesu cesarja Maksimiljana kot cincavega, neodločnega, a pretirano častihlepnega vladarja brez občutka za mero in realnost.⁵² Pozornemu opazovalcu je bilo bržkone jasno, da v Trentu zbrana habsburška vojska vsega 7000 moških še zdaleč ne bo sposobna prebiti beneških mej in odpreti poti v Rim, še toliko manj, ker so Beneški republiki stale ob strani zavezniške francoske čete. Trenutek za ofenzivo morda le ni bil povsem zgrešen; Maksimiljanu gotovo niso ostala prikrita trenja v sovražnem taboru, saj so na francoskem dvoru tedaj že resno razmišljali o prekinitvi zavezništva z Benetkami in celo o novi ligi, uperjeni proti Beneški republiki.⁵³ Vseeno pa je habsburški vladar zakrivil nekaj resnih napak. Namesto da bi že tako prešibke sile uporabil za skupni udar, je svoje čete razdrobil v jalovih poskusih vpadov na beneško ozemlje.

⁵¹ Heyck, *Kaiser Maximilian I.*, str. 92–93; Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 27–28; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 2–12; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 368–369; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 85–86.

⁵² Machiavelli, *Vladar*, str. 105; Simoniti, *Postojnski grad*, str. 121–126.

⁵³ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 1–2.

Vremenske razmere na vrhuncu zime niso bile naklonjene vojnim pohodom po obrobju Alp. Prvi veliki udarec je Maksimiljanove čete doletel slab mesec pozneje med napadom na Cadore. Drugega marca so Benečani v zasedi uničili habsburški kontingent pod poveljstvom tirolskega maršala Pavla Siksta Trautsona.⁵⁴

Spopad za Cadore je bil najverjetneje zamišljen kot diverzija, s katero naj bi razbremenili ofenzivo proti Veroni. Zaradi odpora glavnine beneških sil, ki jih je okrepil še francoski kontingent, je prodor v Lombardijo obtičal. Z izjemo obrobnih lokalnih uspehov v Furlaniji, ki so jih izbojevale habsburške čete, zbrane v Posočju in Gorici, je ofenziva nenavadno hitro doživela polom. Bliskovit strateški preobrat je pravzaprav presenetil vse vpletene. Čeprav francoski dvor ni odobral velikopoteznega protinapada na Tirolsko, so Benečani začeli na lastno pest prodirati proti Kranjski, ne da bi naleteli na resnejši odpor. Do konca aprila so zavzeli Goriško, prodrli vse do Postojne in se nato preusmerili proti jugu. Šestega maja so se polastili Trsta, do konca meseca pa so se prebili globoko v Istro, zavzeli Pazin in opustošili še Reko.⁵⁵

Sramotni poraz Maksimiljanu ni puščal veliko manevrskega prostora. Z nasprotniki je moral šestega junija skleniti ponižujoče premirje, vendar se mu je v nadaljnjem razpletu dogodkov nepričakovano nasmehnila sreča. Namesto da bi Benečani na mirovnih pogajanjih enakovredno upoštevali želje francoskega dvora, so s habsburškim vladarjem ločeno sklenili triletno premirje, omejeno zgolj na bojišča v Italiji. Ta poteza je vznejevoljila francoskega kralja, saj je pričakoval, da bo lahko ugodni trenutek izkoristil za ureditev vseh perečih sporov, ki so bremenili francosko-habsburške odnose. Prostor vzhodnih Alp in Furlanije je bil v tem pogledu obrobne pomena, saj je bila francoska politika prvenstveno usmerjena v Lombardijo, zlasti Milano, ki je v francoski strategiji pomenil ključ do nadzora nad Italijo.⁵⁶

Beneško zmagoslavje spomladi 1508 je temeljito premešalo razmerje sil. Zmagovita republika je Maksimiljanovim apetitom zadala zelo boleč udarec in se tudi na kopnem potrdila kot novi odločilni dejavnik v severni Italiji. Tak razvoj dogodkov je neposredno ogrozil francoske apetite po regionalni nadvladi, to pa je naposled privedlo do zbliževanja še do nedavnega nespravljalivih sovražnikov. Ker je francoski kralj Ludvik XII. samovoljno beneško politiko dojemal kot izdajo zaveznitva, je poskusil po diplomatski poti rešiti nesoglasja s habsburško stranjo in Maksimiljana pritegniti k protibeneški koaliciji. Desetega decembra 1508 so pogovori v Cambraiju obrodili tajni sporazum o oblikovanju t. i. svete lige. Ta francosko-habsburško-španska zveza pod pokroviteljstvom papeža je bila teoretično

⁵⁴ Chmel, *Urkunden*, št. CCXXI, 3. marec 1508, s. 1.; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 18–19; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 86.

⁵⁵ Chmel, *Urkunden*, št. CCXXIII, 3. maj 1508, Ljubljana; št. CCXXV, 6. junij 1508, Innsbruck; Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 15, 23. april 1508, Beljak; št. 16, 17. maj 1508, Gradec; št. 17, 20. junij 1508, Gorica; Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 18, 7. julij 1508, Innsbruck; Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 25–28; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 12–20; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 370; Simoniti, *Postojnski grad*; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 86–87.

⁵⁶ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 20–23; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 87.

uperjena proti Turkom, v resnici pa je bil njen namen pristrichi peruti ambicioznim Benečanom z veliko ofenzivo, načrtovano za naslednjo pomlad.⁵⁷

Na prvi pogled je bila takšna strategija pisana na kožo predvsem Maksimiljanu, da bi si z njo povrnili izgubljene habsburške posesti, vendar je bila Francija tista odločilna sila, ki je za vojaške operacije prispevala daleč največ moštva in sredstev. Štirinajstega maja 1509 je močna francoska armada pri Agnadellu naletela na beneške sile, usodno razdeljene na več kontingentov. Izid bitke je bil sprva negotov, a so ga na koncu odločili naskoki francoske težke konjenice iz rezerve. Zaradi krvavih izgub in katastrofalnega zloma morale so beneške vojaške zmogljivosti skoraj povsem razpadle. Republika je v enem samem zamahu izgubila nadzor nad svojimi kopenskimi posestmi.⁵⁸ Francoske čete in njihovi italijanski zavezniki so si v naslednjih dneh skorajda brez odpora prisvojili obsežne dele beneških posesti, do katerih so gojili ozemeljske težnje. Ko pa so dosegli poglobitve cilje, se je njihov prodor ustavil, kar je Republiko nazadnje obvarovalo pred popolnim uničenjem.⁵⁹

Osupljivi zlom beneških sil pri Agnadellu je ponudil odlično priložnost za napad na oslabiljenega nasprotnika tudi Maksimiljanu, vendar je habsburški vladar ni zmožeg pravočasno izkoristiti. Njegova pomladna ofenziva je bila v strateškem smislu bolj ali manj repriza tiste iz prejšnjega leta, le da je vključevala precej večje sile. Predvsem s pomočjo tirolskega denarja in nanovačenih čet mu je uspelo zbrati okrog 1500 konjenikov in 10.000 pešakov. Ta vojska je prvega junija zakorakala na jugozahod v treh smereh, skozi Poadižje, dolino Valsugane in v Cadore. Habsburške enote so brez resnejšega odpora zavzele večino Furlanije, Verono in Padovo, vsaj deloma tudi zaradi toplega sprejema lokalnega prebivalstva, razočaranega nad izkoriščevalsko upravo Beneške republike. Toda po drugi strani je realnost vojne – in še bolj navzočnost slabo discipliniranih okupacijskih čet – kmalu rodila močan odpor, celo gverilsko vojno proti osvajalcem. Maksimiljanu se je postavilo po robu tudi nekaj pomembnejših postojank, denimo Treviso, Čedad in Videm. Njihove posadke so se kljub kriznim razmeram hitro odzvale na novo grožnjo in zbrale dovolj moštva in oborožitve za trdoživo obrambo.⁶⁰

V trenutku šibkosti je bila Beneška republika za ceno miru pripravljena privoliti v velike koncesije svojim nasprotnikom. Tako je prišlo do sklenitve mirovnih sporazumov s papežem in španskim dvorom, poskus poravnave z Maksimiljanom pa je spodletel. Položaj Beneške republike se je vmes dovolj okrepil, da so njeni pristaši sedemnajstega julija z zvijačo prevzeli oblast v slabo branjeni Padovi. Habsburška vojska se je ponovno znašla v velikih težavah, saj ni bila sposobna

⁵⁷ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 23–43; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 370–371; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 87–88.

⁵⁸ Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 88–91.

⁵⁹ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 44–47.

⁶⁰ Schönherr, *Der Krieg*, str. 33–38; Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 24, 13. marec 1509, Salzburg; št. 25, 5. april 1510, Augsburg; Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 25; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 51–55; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 371; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 91–93.

obvladovati razmer v Furlaniji in Benečiji. Večina francoskih sil se je vmes že umaknila, Maksimiljanu pa so na pomoč poslali zgolj manjši kontingent s 500 kopji.⁶¹

Padova se je – kot že večkrat poprej in pozneje – potrdila kot ključno strateško torišče v habsburško-beneškem sporu. Kako dobro so se tega zavedali Benečani, priča podatek, da so za obrambo mesta s skrajnimi močmi nanovačili dobro motivirano vojsko vsaj 15.000 pešakov in 2000 konjenikov. Tudi Maksimiljan je napel vse napore, da bi zbral bržkone najštevilčnejšo in najbolj opremljeno armado, kar mu jo je uspelo organizirati v času beneške vojne. Po najbolj dramatičnih ocenah je ob začetku operacij štela do 60.000 mož, čeprav je to število zagotovo vsebovalo velik delež nebojnega osebja ali celo civilnih spremljevalcev in je zaradi sprotnega osipa ter kroničnega pomanjkanja denarja hitro upadalo. Sodobne ocene velikosti enot, ki so aktivno sodelovale pri obleganju Padove, se gibajo od 15.000 do nekaj več kot 20.000 mož, od tega 4000 Francozov in več manjših zavezniških kontingentov z zelo močno topniško oborožitvijo. Kakorkoli že, po številu moštva, topništva, intenzivnosti bojevanja in taktičnih inovacij je šlo za spopad skoraj epskih razsežnosti. Boj za Padovo je prerasel v verjetno največje obleganje utrjenega mesta tistega časa. Za Maksimiljana pa je – po lastnih besedah – pomenil najtežjo vojaško preizkušnjo v karieri.⁶²

Zaradi vztrajne beneške obrambe, slabe logistike, neusklajenosti med francoskimi in habsburškimi enotami ter izbruhi kužnih bolezni so Maksimiljanovi naskoki na Padovo drug za drugim spodleteli za ceno hudih izgub. Prvega oktobra je cesar opustil obleganje in se umaknil z večino sil. Tudi sočasne akcije habsburških sil v Istri in na Goriškem niso prinesle pravega uspeha, saj so bile prešibke, da bi zavzele slabo branjeno Furlanijo. Položaj se je zato prevesil v obojestransko pustošenje izčrpanih nasprotnikov.⁶³

Poraz habsburške ofenzive jeseni 1509 je oznanil konec najdejavnije faze Maksimiljanove vojne proti Benetkam. Čeprav so se sovražnosti med obema stranema z vmesnimi prekinitvami nadaljevale še sedem let, je Maksimiljan očitno prekoračil mejo svojih zmogljivosti. Odtlej je bil pri izvedbi večjih operacij vse bolj odvisen od pomoči zaveznikov, medtem ko je z lastnimi silami komajda sproti mašil luknje v obrambi. Hkrati je zaton Benetk sprožil globoke spremembe v italijanski politiki. V strahu pred popolnim zlomom Beneške republike in vse močnejšim položajem Francije je protibeneška liga razpadla. Od nekdanjih zaveznikov je Francozom ostajal zvest edinole Maksimiljan, čeprav mu je ta zveza prinesla precej manj koristi od prvotnih pričakovanj.⁶⁴

Maja 1510 so francoske in habsburške čete izvedle novo ofenzivo proti Benečanom. Maksimiljanu je uspelo zanjo nanovačiti 9000 pešakov in 2000 konjenikov, le približno četrtno manj, kolikor so prispevali Francozi. Po osvojitvi

⁶¹ Schönherr, *Der Krieg*, str. 38–46; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 93–94.

⁶² Schönherr, *Der Krieg*, str. 46–49, 54–55; Taylor, *The Art*, str. 93–96, 139–143; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 55–60; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 94–95.

⁶³ Chmel, *Urkunden*, št. CCXXXV, 3. oktober 1509, tabor pri Rašporju; št. CCXXXVI, 6. oktober 1509, Gradišče na Krasu; Karajan, *FRA I/I*, str. 72–76; Schönherr, *Der Krieg*, str. 47–61; Taylor, *The Art*, 139–143; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 59–60.

⁶⁴ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 64–70; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 372.

Vicenze je sprva uspešna ofenziva pretežno zastala. Medtem ko se je francoska armada osredotočila zlasti na zahodni del bojišča in obrambo Milana, Maksimiljanu ni uspelo združiti zahodnega krila svoje armade s četami v Posočju. Ko je naskok na Treviso in Padovo spodletel, so bili habsburški poveljniki zaradi pomanjkanja denarja svoje enote prisiljeni popolnjevati z vpoklici neizurjenih kmetov. Zgolj po zaslugi francoske pomoči je Maksimiljanu uspelo obraniti Verono, sicer pa so razmere ostajale komaj obvladljive.⁶⁵

Kljub obljubam o vojaški pomoči je francoski kralj Ludvik XII. zasledoval predvsem lastne politične cilje. Uspehi francoskih čet so vsaj posredno gotovo koristili habsburškemu interesom v Italiji, vendar je bil Maksimiljan v tem neenakopravnem zavezništvu vse bolj obsojen na pasivno vlogo, seveda tudi zaradi lastne vojaške šibkosti. Maja 1511 so Francozi v Romagni sprožili novo ofenzivo, uperjeno proti papežu. Šele avgusta je Maksimiljanu uspelo zbrati lastno vojsko za napad v Poadižje, vendar njegov napad ni imel pravega učinka vse do prihoda močnih francoskih okrepitev. Jeseni je združena francosko-habsburška armada s približno 10.000 pešaki in 3000 konjeniki zabeležila vrsto uspehov. Zavzela je Cadore in tako rekoč celotno Furlanijo, le pri obleganju Trevisa se ji ni posrečilo streti beneškega odpora. Kakor hitro pa so se francoske čete zaradi grožnje nenadnega napada na Milano umaknile na zahod, so Benečani osvobodili večino izgubljenih posesti v Furlaniji z izjemo Gradišča na Soči in gorskih prelazov.⁶⁶

Jeseni se je pod taktirko španskega kralja Ferdinanda, Benetk in papeža Julija II. izoblikovala nova, še močnejša protifrancoska koalicija, h kateri sta pristopili še Anglija in švicarska konfederacija. Francoska armada je tudi po zaslugi habsburške vojaške pomoči več mesecev kljubovala pritisku in aprila 1512 celo izbojevala zmago v veliki bitki pri Raveni. Toda ti uspehi, doseženi za ceno pretiranih žrtev, niso mogli spremeniti neugodnega ravnovesja sil. Ker dodobra izčrpane habsburške dežele niso več zmogle bremena nenehnega vojskovanja, se je Maksimiljan dokončno odvrnil od zavezništva s Francijo in se priključil njenim sovražnikom.⁶⁷

Oportunistični prestop v papeško »sveto ligo« je Maksimiljana potisnil v novo koalicijo, katere članica je bila tudi Beneška republika. Da bi še do nedavnega smrtni sovražniki nenadoma našli skupni jezik, je bilo seveda malo verjetno, a sprva tudi ne posebej pomembno, dokler so si člani lige prizadevali za enoten cilj – izgon Francozov iz Lombardije. Z odločilnim posredovanjem švicarskih najemnikov so ta cilj dejansko dosegli že avgusta, vendar so se habsburško-beneška nesoglasja hitro stopnjevala. Konec leta je krhka koalicija razpadla. Julij II. in španski dvor sta se v sporu odločila podpreti Maksimiljana, in to celo za ceno vojne z Benetkami.⁶⁸

⁶⁵ Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 25; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 71–75; Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 23–24.

⁶⁶ Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 25–26; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 84–89; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 101–103.

⁶⁷ Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 41, 24. junij 1511, Innsbruck; Taylor, *The Art*, str. 119–122; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 96–101; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 101–109.

⁶⁸ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 102–110; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 109–111, 119–120.

Ta grožnja je Benetke prepričala o zavezništvu s Francijo, po drugi strani pa sta na pomoč Španiji in cesarju Maksimiljanu priskočili Anglija in švicarska konfederacija. Spomladi 1513 je v Lombardiji nastalo novo vojno žarišče. Španskim in švicarskim četam je uspelo preprečiti beneško-francoski prodor proti Milanu, Maksimiljan pa je svojo pozornost preusmeril v Flandrijo, kjer je združil sile z angleško armado. Kot mentor mlademu angleškemu kralju Henrik VIII. je avgusta ključno pripomogel k veliki zmagi nad francosko vojsko pri Guinegatu. Čeprav je ta uspeh temeljito izboljšal Maksimiljanov mednarodni ugled, mu razen prestiža ni prinesel veliko dolgoročnih koristi.⁶⁹

V severni Italiji so združene španske in habsburške čete s skupno 10.000 možmi že julija zamen poskušale Benečanom iztrgati Padovo. Ker napad ni privedel do odločilnega rezultata, je jeseni sledila nova ofenziva, v kateri je špansko-habsburška vojska požgala Mestre, dodobra oplenila beneške posesti in oktobra pri Vicenzi silovito odbila protinapad veliko močnejše beneške armade. Vendar nobeni od izčrpanih strani ni uspelo izsiliti odločilnega uspeha in tudi mirovna pogajanja niso obrodila trdnega premirja.⁷⁰

Na začetku leta 1514 je habsburška vojska pod poveljstvom Krištofa Frankopana vdrla v Furlanijo. Ofenziva je sprva potekala obetavno, saj so habsburške čete februarja zavzele Čedad, Videm in se prebile vse do Tilmenta, a teh osvojitvev niso bile zmožne obdržati, ko so se jim po robu postavile veliko močnejše beneške okrepitve s 15.000 možmi. Benečanom je uspelo osvoboditi večino Furlanije. Zaustavila jih je šele trdoživa obramba Goriške in Gorice. Maksimiljan je obupano novačil sile na Tirolskem, Koroškem in Kranjskem, beneški napad na Verono pa je odvrnila španska pomoč.⁷¹

Medtem ko dogodki na bojnem polju niso privedli do jasne odločitve, je precej večji uspeh dosegla francoska diplomacija, saj je spretno razbila sovražno koalicijo. Marca 1514 je Maksimiljan skupaj s Španijo privolil v podpis ločenega premirja s Francozi, naslednji mesec pa še z Benetkami. Ta odločitev je bila odraz hude izčrpanosti habsburških dežel, a se je izkazala za nevarno napako. Z razbitjem koalicije se je Maksimiljan odtujil Angliji, svoji najzvestejši zaveznici. V še naprej tlečih nesoglasjih z Benetkami mu je preostala le nezanesljiva podpora papeža in španskega dvora.⁷²

Z menjavo na francoskem prestolu je vojna za Italijo vstopila v novo fazo. Mladi kralj Franc I. je v vsega nekaj mesecih organiziral največjo invazijsko armado dotlej in v zavezništvu z Benečani načrtoval ambiciozen vojni pohod za osvojitve Lombardije. Grožnja nove ofenzive je Maksimiljana še enkrat prepričala

⁶⁹ Heyck, *Kaiser Maximilian I.*, str. 94–96; Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 26; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 110–131; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 120–123.

⁷⁰ Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 26–27; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 132–140; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 123–124.

⁷¹ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 140–141; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 124–125.

⁷² Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 144–150; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 372; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 125–126.

o obrambni koaliciji s papežem, Španijo, švicarsko konfederacijo in Milanom, vendar v trenutku francoskega prodora svojim zaveznikom ni zagotovil nobene oprijemljive opore. Septembra 1515 se je mogočna francoska armada pri Marignano spopadla z osamljenimi Švicarji in jih naposled s pomočjo beneških okrepitev prisilila v umik. Maksimiljan je – tudi zaradi izbruha velikega kmečkega upora v slovenskih deželah – šele z veliko zamudo zbral čete za obrambo pred Benečani. Tudi to ni zadoščalo, saj je v naslednjih mesecih izgubil nadzor nad tako rekoč vso Lombardijo z izjemo Verone.⁷³

Te okoliščine so Maksimiljana spodbudile k zadnjemu velikopoteznemu poskusu, da z orožjem zavaruje svoj položaj v Italiji. Zapletlo pa se je že pri iskanju zaveznikov: ob ponovnem zbližanju z Anglijo mu je sicer uspelo pridobiti denarno pomoč, a ne tudi čet. Od Španije ni dobil nobene konkretne podpore, Švicarji pa so bili načeloma pripravljeni na vojno, vendar jih je bolj kot spopad z Benetkami zanimal nadzor nad Milanom. Ko je v Trento na začetku marca 1516 prikorakalo 15.000 Švicarjev, jim je lahko Maksimiljan ob bok postavil 4000 konjenikov, 10.000 landsknehtov in močno topniško podporo. Združena armada naj bi čim hitreje prodrla do Milana, vendar je bilo mesto predobro branjeno. Nesloga med švicarskimi najemniki je kmalu ogrozila uspeh ofenzive. Dokončno jo je zapečatilo Maksimiljanovo kronično pomanjkanje denarja. Med uporom vojakov, ki so zaman čakali na sold, si je habsburški vladar komajda rešil življenje. Njegova zadnja ofenziva se je sprevrgla v poraz, še preden se je zares razvila.⁷⁴

Nezmožnost vojaške odločitve je akterje končno prisilila, da rešitev najdejo po diplomatski poti. Maksimiljan je vse do zadnjega upal, da mu bo uspelo vsaj deloma doseči glavne cilje, morebiti celo osamiti Benečane in skleniti ločeni sporazum s Francijo, a so se ta pričakovanja izjalovila. Razočarani habsburški vladar je decembra 1516 v Bruslju podpisal mirovno pogodbo s Francijo in Benetkami, ki je nastala ob posredovanju njegovega vnuka, mladega španskega kralja Karla. S tem dokumentom se je bil Maksimiljan prisiljen odpovedati Veroni in večjemu delu Furlanije. Poleg visoke denarne odškodnine se je moral zadovoljiti zgolj z nekaj drobnimi ozemeljskimi pridobitvami – Rivo, Roveretom, Alo, Cortino, Maranom, Tolminom in Gradiščem.⁷⁵

Beneška avantura je bila zadnji, po večini kriterijev najboljšežnji podvig v Maksimiljanovi dolgi vojaški karieri. Za obračun z Benetkami se je sistematično pripravljaval vrsto let in vanj vložil vse razpoložljive sile, a mu niti za ceno strahotnih človeških in materialnih žrtev ni uspelo doseči nobenega od pglavitnih ciljev. Neuspeh v Italiji je resno omadeževal njegov ugled, toda krivde za poraz navsezadnje ne gre pripisovati zgolj Maksimiljanovim osebnim slabostim. Realne razmere mu niso več dopuščale, da bi nad cesarstvom izvajal oblast v maniri vladarja stare,

⁷³ Taylor, *The Art*, str. 123–125; Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 27; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 150–153, 235–239; Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 89–92; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 126–132.

⁷⁴ Heyck, *Kaiser Maximilian I.*, str. 96–97; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 242–247; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 132–134.

⁷⁵ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 251–258.

fevdalne dobe – po drugi strani pa mehanizmi moderne države, ki jih je uvajal z reformnimi prizadevanji, še niso toliko dozoreli, da bi svoje politične apetite lahko učinkovito podprl z močno stalno armado, vredno novoveškega suverena.⁷⁶

Slovenski prostor v beneški vojni in vloga Krištofa Ravbarja

Vojna vihra v letih 1508–1516 je hudo prizadela slovenske dežele. Vanjo se je neposredno vpletlo tudi tod živeče prebivalstvo – od brezimnih množic do aktivno udeleženega vojaštva in vidnih posameznikov, ki jim je bilo tako kot ljubljanskemu škofu Krištofu Ravbarju dano nositi pomembne vodstvene funkcije. Toda z gledišča širšega razvoja dogodkov je bila »vzhodna fronta« na Kranjskem, v Goriški in Istri izrazito sekundarno prizorišče velikih italijanskih vojn. V njem so namesto velikopoteznih operacij s številčnimi, dobro oboroženimi silami prevladoval manjše, lokalne akcije, v katerih večinoma ni bilo udeleženih več kot po nekaj sto ali celo komaj nekaj deset mož. Relativno najpomembnejšo strateško vlogo je ta prostor odigral zlasti v prvih dveh letih beneške vojne, najprej ob izbruhu spopadov in katastrofalnem zlomu habsburških čet poleti 1508, nato pa v ofenzivi naslednje leto, ki so jo »dolnjeavstrijske« dežele podprle z vsemi razpoložljivimi sredstvi.⁷⁷

V tem času je Maksimiljan poveljstvo nad vzhodnim krilom svojih oboroženih sil večinoma prepuščal vojvodi Eriku iz Braunschweiga (1470–1540), poklicnemu vojaku in tesnemu zaupniku, ki mu je nekaj let poprej rešil življenje v bitki pri Wenzenbachu. Eriku ne bi bilo mogoče odrekati osebnega poguma in tudi ne zvestobe cesarju, saj je med vojno proti Benečanom v trenutku najhujše krize za plačilo najemnikov požrtvovalno zastavil celo lastno zlatnino. Ni pa se izkazal za bleščečega stratega, zato ga Maksimiljan po preteku najemniške pogodbe jeseni 1510 ni obdržal v službi. Erik je odslovitev sprejel kot grenko razočaranje, celo krivico, saj zaradi kroničnega pomanjkanja sredstev, preslabe logistične podpore in neposlušnosti svojih podrejenih navsezadnje nikoli ni dobil prave priložnosti, da svojemu vladarju izbori dostojno zmago.⁷⁸

Ko je vojni vihar spomladi 1508 dosegel Kranjsko, se je Krištof Ravbar znašel med peščico vodilnih domačih plemičev, ki so poskušali obdržati nadzor nad komaj obvladljivimi razmerami. V aprilu in maju si je skupaj z deželnim glavarjem Hansom Turjaškim in vicedomom Jurijem Egkom prizadeval ubraniti deželo pred silovitim prodorom Benečanov, ki so bliskovito zavzeli že vrsto obmejnih postojank, se polastili Gorice in Trsta, življenjsko ogrožali Istro, Kras in celo Ljubljano. Kranjska je bila tedaj skoraj na stežaj odprta sovražniku. Primanjkovalo je vsega, od smodnika do vojakov. Šele obupani pozivi omenjene trojice so prepričali Erika iz Braunschweiga, da jim prihiti na pomoč v Ljubljano z 2000 pešaki in 100 konjeniki. V danih razmerah Erikove okrepitve niso zadoščale za strateški preobrat,

⁷⁶ Prim. Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 185–190.

⁷⁷ Karajan, *FRA I/I*, str. 73; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 51–55.

⁷⁸ Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 181–183.

Slika 5: Portret vojvode Erika iz Braunschweiga s soprogo Elizabeto, ok. 1530 (© Nationalmuseum Stockholm).

Fig. 5: A portrait of Eric, Duke of Braunschweig, and his wife Elizabeth, around 1530 (© Nationalmuseum Stockholm).

a to navsezadnje ni imelo bistvene vloge; Kranjsko je pred najhujšim obvarovala sklenitev premirja z Benečani.⁷⁹

Leto pozneje je vojna na »slovenskem« krilu fronte dosegla vrhunec. Čeprav je ta odsek tudi tedaj veljal za stransko bojišče in je bilo jasno, da se bo usoda spopada odločila v Benečiji, si je Maksimilijan prizadeval izkoristiti trenutek po veliki francoski zmagi nad beneško vojsko in čim prej osvoboditi izgubljena ozemlja. Kljub širokopotezni mobilizaciji dolnjeavstrijskih dežel pa habsburške sile na vzhodu niso zmogle dokončno streti beneškega odpora. Na Krasu in v Istri je ofenziva Erika iz Braunschweiga na začetku oktobra nevarno obtičala. Med obleganjem Rašporja je Erika presenetil nenadni protinapad sovražnih sil. Premoč na morju je Benečanom omogočila, da bliskovito zavzamejo Reko in ogrozijo celo Trst. Hkrati so s kopičenjem okrepitev začeli prevzemati pobudo v Furlaniji in Istri. To je v habsburškem taboru privedlo do preprirov in medsebojnega obtoževanja. Očitkov na svoj račun se je moral braniti tudi Krištof Ravbar. V pismu cesarju Maksimiljanu je na glas izražal negotovanje zaradi premalo odločnega vodenja »vzhodne fronte« in nepripravljenosti štajerskih čet, da pravočasno prihitijo na pomoč, čeprav bi lahko Benečanom iztrgali celotno Furlanijo. Temu je bila očitno kriva meddeželna zavist, saj so Štajerci menda pikro izjavili, da nimajo prav nobene volje ljubljanskemu škofu osvajati ozemlje oglejskega patriarhata ...⁸⁰

Z dobrimi nameni zastavljena francosko-habsburška ofenziva je spomladi 1510 prebudila novo upanje, toda na slovenski strani spet ni prišlo do pomembnejše odločitve. Kranjski deželni stanovi so ugodili Maksimiljanovim prošnjam in mobilizirali svoje čete, na pomoč so jim priskočili tudi Štajerci in Korošci. Na Goriškem in v Istri so se razplamteli ostri spopadi, a je naskok na Gradišče spodletel.⁸¹ Po treh letih spopadov je bilo zaradi očitne izčrpanosti na obeh straneh vse manj računati na prelomni uspeh. K opustošenju pokrajine so prispevali še silovit potres 26. marca 1511, izbruhi epidemij in vpadi Turkov. Kljub nenehnemu strahu pred novim beneškim napadom Maksimilijan zato v poletju ni načrtoval večje ofenzive na vzhodu, temveč se je nameraval omejiti na obrambo mej. Že

⁷⁹ Chmel, *Urkunden*, št. CCXXIII, 3. maj 1508, Ljubljana; Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 13, 3. januar 1508, Innsbruck; št. 14, 25. januar 1508, Bolzano; št. 15, 23. april 1508, Beljak; št. 16, 17. maj 1508, Gradec; št. 16, 17. maj 1508, Gradec; št. 17, 20. junij 1508, Gorica; št. 18, 7. julij 1508, Innsbruck; Simoniti, *Postojnski grad*.

⁸⁰ NŠAL, ŠAL I, Fasc. 29/3, 16. maj 1509, s. I., Pismo Maksimiljana I. Krištofu Ravbarju; 6. junij 1509, Sterzingen, Pismo Maksimiljana I. Krištofu Ravbarju; 12. junij 1509, Trento, Pismo Maksimiljana I. Krištofu Ravbarju in Juriju Egku; 9. september 1509, Padova, Pismo Maksimiljana I. Krištofu Ravbarju; 7. november 1509, s. I., Poročilo Jurija Schnitzenpaumerja in Nikolaja Ravbarja o razmerah v Trstu; 11. november 1509, Rovereto, Pismo Maksimiljana I. Krištofu Ravbarju; Chmel, *Urkunden*, št. CCXXXV, 3. oktober 1509, tabor pri Rašporju; št. CCXXXVI, 6. oktober 1509, Gradišče na Krasu; Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 24, 13. marec 1509, Salzburg; Karajan, *FRA I/I*, str. 72–76; Schönherr, *Der Krieg*, str. 47–49.

⁸¹ Chmel, *Urkunden*, št. CCXXXIX, 23. avgust 1510, Branegk v gornji dolini Inna; Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 25, 5. april 1510, Augsburg; št. 27, 8. april 1510, Augsburg; št. 29, 16. april 1510, Augsburg; št. 31, 23. avgust 1510, Berneck; št. 38, 14. april 1511, Ljubljana; Karajan, *FRA I/I*, str. 76–79.

to je bil velik izziv, saj se je vojna sprevrgla v nepregleden klobčič plenilskih in požigalskih pohodov.⁸²

Toda z zmagovitim francoskim prodorom v Romagni in začasnim umikom beneških sil iz Furlanije se je ponudila odlična priložnost za novo ofenzivo. V njej je Kranjska še enkrat odigrala vidnejšo vlogo. Enako velja za Krištofa Ravbarja osebno, saj je postal poveljnik deželnih čet, ki so septembra 1511 vdrle v Furlanijo. Ravbarja je tedaj preveval optimizem. Po padcu Vidma, kjer so zajeli tudi veliko beneškega topništva, se je zdelo, da se jim bo v kratkem predala vsa Furlanija. Njegova vojska je bila po merilih svojega časa precej miniaturna, saj je imel za napad na Gradišče le 800 konjenikov. Kljub temu je vzhodna ofenziva zaradi beneške šibkosti sprva napredovala zelo obetavno. A do novembra se je položaj s prihodom veliko močnejše beneške armade z okrog 6000 možmi popolnoma spremenil. Zdaj je škof Ravbar obupano bil plat zvona. Medtem ko so koroške čete komaj še vztrajale v nedavno zasedenem Gradišču, je sam prosil kranjske deželne stanove za nujno pomoč v vojaštvu.⁸³

S skrajnimi napori je branilec ob koncu leta uspelo zajezi beneško napredovanje in obdržati Gradišče. Spomladi 1512 je sklenitev premirja z Benetkami prinesla vsaj kratek predah, čeprav je bilo že vnaprej jasno, da trajnega miru še ni pričakovati. Maksimiljan je zato načrtoval nove vojaške operacije in novačil čete za obrambo pred Benečani in Turki, vendar so se dolnjeavstrijske dežele vse bolj otepale novih obveznosti. Kranjska je bila ob vseh preizkušnjah v minulih letih na koncu z močmi. Če je Koroška še aktivno pomagala pri obrambi, je bil odziv Štajerske in še bolj Spodnje in Zgornje Avstrije bistveno mlačnejši; boj proti Benetkam pač ni bil v njihovem neposrednem lokalnem interesu, kar se je kazalo na vsakem koraku.⁸⁴

Ko se je poleti 1513 začela nova habsburška ofenziva, je Kranjska med dolnjeavstrijskimi deželami ponovno nosila nesorazmerno velik delež. Sprva je vodstvo nad vzhodnim krilom prevzel krški škof Matej Lang, imenovan na položaj cesarskega namestnika v Italiji. Uspešne akcije v Benečiji so Maksimiljana prepričale, da sproži veliko invazijo, s katero bi si dokončno podredil sovražno Republiko. Izvedli naj bi jo že decembra, kljub načeloma neugodnemu zimskemu času. Bojni pohod je sprva nameraval voditi osebno, a ga je nato prepustil postojnskemu glavarju Krištofu Frankopan. Prvi sunek Frankopanove dolnjeavstrijske armade je habsburški strani priboril Marano, na začetku naslednjega leta pa še velik del

⁸² Prim. Simoniti, *Postojnski grad*, št. I–II, str. 130–132; Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 32, 1510 oktober 4., s. 1.; št. 33, 3. februar 1511, Gorica, št. 34, 10. marec 1511, Freiburg; št. 38, 14. april 1511, Ljubljana; št. 41, 24. junij 1511, Innsbruck; št. 46, 12. julij 1511, Ljubljana.

⁸³ Chmel, *Urkunden*, št. CCXL, 21. september 1511, tabor pri Colloredu pri Vidmu; Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 47, 28. september 1511, Ljubljana; št. 48, 11. november 1511, Ljubljana.

⁸⁴ Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 49, 13. december 1511, Beljak; št. 50, 4. januar 1512, Linz; št. 51, 24. januar 1512, Ljubljana; št. 53, 14. marec 1512, Trier; št. 55, 6. april 1512, Trier; št. 57, 21. april 1512, Gradec; št. 59, 4. junij 1512, Ulm; št. 60, 25. junij 1512, Tervueren; št. 62, 7. avgust 1512, Ljubljana; št. 64, 28. oktober 1512, Sontz na Renu; št. 65, 10. december 1512, s. 1.

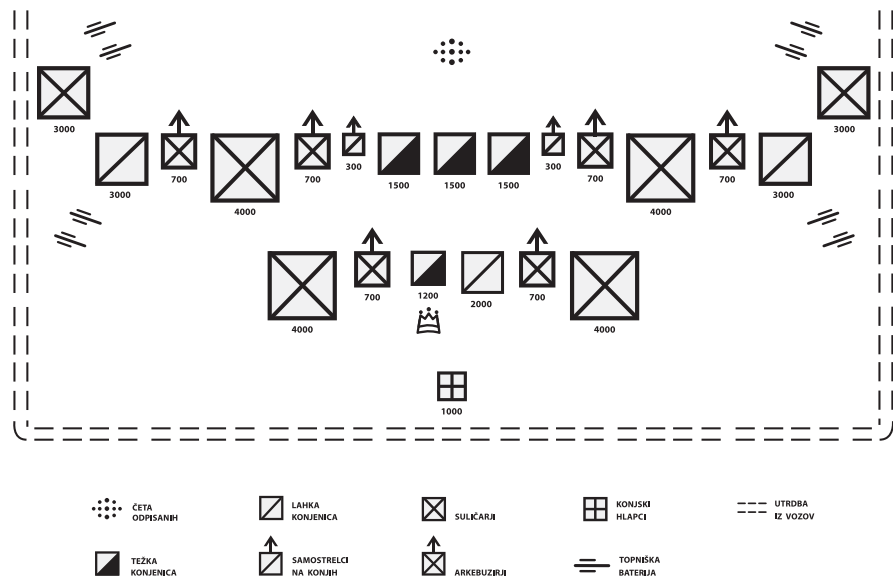
Furlanije vse do Tilmenta. A prihod velikih beneških okrepitev je skorajda čez noč postavil na glavo razmerje sil. Habsburške čete so bile prisiljene v umik, svoje moči pa so osredotočile na obrambo Marana. Od aprila pa do julija je strateško pomembno obalno mesto postalo osrednje prizorišče spopadov. Položaj je bil tako kritičen, da je Maksimiljan od Kranjske zahteval celo splošni vpoklic vsakega desetega moža. Z novačenjem kranjskih in štajerskih kontingentov se je tako zbrala nova armada pod poveljstvom Nikolaja Salma. Dvanajstega julija 1514 je odločilno potolkla sovražne sile pri Maranu in rešila oblegano mesto. Zmaga je naznanila novi premor, ki ga je po eni strani zaznamovalo brezplodno iskanje diplomatskih rešitev, po drugi strani pa še naprej pereča nevarnost nenadnega beneškega napada.⁸⁵

Breme vojne je medtem dokončno prestopilo meje vzdržnega. Napetosti med kmečkim slojem v slovenskih deželah, ki so se stopnjevale od začetka leta 1515 in so maja izbruhnile v nasilen upor, so vse do zloma vstaje v avgustu povsem zasenčile beneško grožnjo. Kakor hitro je bil upor zatrt, pa je Maksimiljan že potreboval deželno podporo za novi pohod v Italijo, saj je francoska invazija z veliko zmago pri Marignanu septembra 1515 usodno ogrozila habsburški nadzor nad Brescio in Verono. Za obrambo teh zadnjih dveh mostišč v Lombardiji je Maksimiljan še enkrat mobiliziral vse sile; finančno podporo si je ne nazadnje obetal tudi s prihodki od puntarskega pfeniga, naloženega upornim kmetom. Toda po vseh preteklih preizkušnjah slovenske dežele niso več zmogle resnejšega vojaškega udejstvovanja. S propadom Maksimiljanove pomladne ofenzive leta 1516 so se bojne operacije proti Benečanom nepreklicno končale.⁸⁶

⁸⁵ NŠAL, ŠAL 1, Fasc. 30/3, 10. november 1513, Gorica, Popis habsburških sil v Gorici in Gradišču; Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 67, 5. julij 1513, Innsbruck; št. 69, 6. julij 1513, Ljubljana; št. 72, 5. december 1513, Augsburg; št. 73, 13. december 1513, s. l.; št. 82, 19. april 1514, Wels; št. 83, 7. maj 1514, Ljubljana; št. 84, s. d., s. l.; št. 86, 24. maj 1514, Gradec; št. 87, 24. maj 1514, Gradec; št. 88, 2. junij 1514, Ljubljana; št. 89, 25. oktober 1514, Innsbruck; št. 90, 25. oktober 1514, Innsbruck; št. 91, 13. november 1514, Ljubljana; št. 92, 7. december 1514, Innsbruck; št. 93, 17. december 1514, Innsbruck; št. 95, 14. januar 1515, Innsbruck; št. 98, 2. februar 1515, Gradec; Karajan, *FRA II*, str. 79–81.

⁸⁶ Verbič, *Deželnozborski spisi I*, št. 108, 20. marec 1515, Dunaj; št. 111, 25. april 1515, s. l.; št. 112, 6. maj 1515, Augsburg; št. 115, 18. maj 1515, Ljubljana; št. 119, 7. avgust 1515, Dunaj; št. 121, 24. avgust 1515, Ljubljana; št. 124, s. d., s. l.; št. 126, 31. december 1515, s. l.; Verbič, *Deželnozborski spisi II*, št. 133, 4. junij 1516, Imst; št. 134, 12. julij 1516, s. l.; št. 136, 14. avgust 1516, Frangenstein; št. 137, 6. september 1516, Ljubljana.

Vsebinska analiza bojnega načrta iz Nadškofijskega arhiva

Slika 6: Shematski prikaz bojne formacije na načrtu iz Nadškofijskega arhiva (Risba: Polonca Strman).

Fig. 6: A schematic depiction of a formation on the battle plan from the Archdiocesan Archive (drawn by Polonca Strman).

Po tem pregledu se končno podrobneje osredotočimo na vsebino dokumenta iz Nadškofijskega arhiva. Mogočna armada 41.500 mož je na shematski skici razporejena v dve glavni liniji. Povsem v ospredju, še pred glavnino vojske, opazimo gručo izbranih mož, t. i. *verlorener Haufen*, ki bo v napadu povedla z bolj ali manj samomorilskim udarom, katerega cilj je napraviti vrzel v sovražnih vrstah. Številčno stanje tega udarnega odreda ni posebej določeno, a lahko sklepamo, da gre za majhno skupino prostovoljcev, nanovačenih iz preostalih enot.

Za njimi stoji prva, daleč najmočnejša bojna linija, sestavljena iz pehote in konjenice. V njej je skupno 27.900 mož, razporejenih v dolgo, ravno formacijo, na vsakem boku zavarovano z nekoliko naprej potisnjeno formacijo sulčarjev. Središče linije sestavljajo tri enote s po 1500 težko oklepljenih konjenikov, na njihovih bokih pa po dve enoti 300 samostrelcev na konjih. Na vsaki strani te konjeniške udarne pesti se razprostirata simetrični krili, v katerih prevladuje pehota: na skrajnem zunanem robu najprej 3000 landsknehtov, nato 3000 lahko oboroženih konjenikov – huzarjev, 700 arkebuzirjev, 4000 landsknehtov in še enkrat 700 arkebuzirjev.

Ključni sestavni del prve linije je tudi topništvo. Njegova sestava in številčna moč nista točneje opredeljeni. Razporejeno je v štiri skupine ali baterije, po dve na vsakem boku. Prvi sta povsem v ospredju, tako rekoč na skrajnem robu

kril, in zasukani navznoter, da z navzkrižnim ognjem pokrivata center bojišča. Pred neposrednim sovražnim napadom ju ščitita izpostavljeni formaciji s po 3000 najemniškimi suličarji. Drugi dve topniški bateriji sta nameščeni neposredno za prvo linijo. Usmerjeni sta nazaj, da bi zavarovali armado pred morebitnim poskusom sovražnikovega udara v hrbet.

Druga bojna linija je znatno krajša in očitno nastopa predvsem v funkciji rezerve s skupaj 12.600 možmi. Če upodobitev na skici jemljemo povsem dobesedno, je celotna linija zamaknjena nekoliko proti desnemu krilu. Glede na precej shematsko naravo načrta se zdi bolj verjetno, da ta zamik ni nastal namenoma in ne odraža v desno uravnotežene bojne formacije, temveč je plod avtorjeve naglice. Če to drži, je druga linija sredinsko poravnana s prvo. V njenem centru sta dve enoti konjenice – levo 1200 težko oklepljenih konjenikov pod poveljstvom kralja (*Rex*). Na desni jo podpira 2000 huzarjev, na vsakem boku pa še krili s po 4000 landsknehti in 700 arkebuzirji.

V ozadju te armade čaka 1000 pažev oziroma konjskih hlapcev (*Pferdebuben*), pripravljenih, da konjenici, zlasti težko oboroženim jezdecem, po potrebi priskočijo na pomoč z rezervnimi konji in opremo. Gre torej za pomožno, v osnovi nebojno osebje, ki pa kljub temu opravlja zelo pomembno nalogo. Na skici je upodobljen še en ključni element – trden pas improviziranih utrdb iz med seboj povezanih vozov (*Wagenburg*). Ta obdaja armado s treh strani in jo varuje pred napadi z bokov ali hrbta.

Na spodnji strani skice je avtor sestavil preračun moštva po rodovih vojske oziroma tipih enot, in sicer oklepljene konjenice (5700 mož), samostrelcev na konjih (600 mož), huzarjev (8000 mož), landsknehtov (22.000 mož), arkebuzirjev (4000 mož) in oprod ali pažev (1000 mož). Pri računanju je avtor dokumenta napravil napako, saj je glede na formacijsko razporeditev enot arkebuzirjev v resnici 4200. Drugo napako pa je napravil pri končnem seštevku sil. Ta naj bi po njegovem znašal 41.700 mož, a je dejanska vsota številčno določenih formacij na načrtu v resnici 41.500 mož. Ne glede na ta pomislek moramo opozoriti, da preračun upošteva le glavnino bojnega moštva. Zanimarja tako število topniških posadk kot vsega drugega podpornega osebja in prateža z izjemo 1000 pažev ali konjskih hlapcev.

Pri natančnejši analizi dokumenta se odpira vrsta zanimivih vprašanj. Eno od najaktualnejših je gotovo, kako umestiti vsebino načrta v kontekst tedanje vojaške stroke. Ta je v času okrog leta 1500 doživljala živahen razvoj, kar pa pravzaprav ni bila posebna novost. Podoba evropskega vojskovanja se je intenzivno spreminjala že vsaj od zgodnjega 14. stoletja, ko je dotedanjo prevlado težko oklepljene viteške konjenice omajal vzpon množičnih, dobro organiziranih in izurjenih pehotnih formacij. Pehota tega tipa je bila oborožena predvsem z orožjem na drogu, pogosto pa je imela tudi močno podporo strelnega orožja in topništva, zato je lahko ob pravilni taktiki zaustavila naskoke težke konjenice.⁸⁷

Ta v osnovi defenzivni koncept so najuspešneje izpopolnili Švicarji. Za razliko od svojih predhodnikov so bili švicarski suličarji tako dobro izurjeni, da na bojišču

⁸⁷ Keen, *Das Rittertum*, str. 339 sl.; Keen, *Medieval Warfare*, str. 142–144, 202–203; Contamine, *War*, str. 230–231, 255–259; Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 221–238; DeVries, *Infantry Warfare*, str. 86–99; Strickland, Hardy, *The Great Warbow*, str. 178–179, 182–265.

niso delovali zgolj v statični falangi, temveč so bili sposobni brezhibno manevrirati v gosti formaciji in sovražnika uničiti z bliskovitim naskokom. Od odločilnih zmag nad burgundsko armado v sedemdesetih letih 15. stoletja so švicarski najemniški pešaki uživali ugled najboljših vojakov v Evropi. Njihov način bojevanja so kmalu začeli posnemati različni tekmeči, med njimi najuspešneje landsknehti, nanovačeni na Švabskem oziroma v nemških deželah Svetega rimskega cesarstva.⁸⁸

Premik evropskih oboroženih sil v korist pehote se je dolgoročno izkazal za najpomembnejšo novost poznega srednjega veka, vendar so bile te spremembe preveč postopne in tudi premalo enoznačne, da bi jih lahko brez pridržkov opisali kot pravo vojaško revolucijo. Podobno velja za tehnološke dejavnike, med katerimi posebej izstopa izum smodnika oziroma ognjenega orožja. Ta inovacija je v številnih pogledih omajala dotedanje ravnovesje sil, saj je spodbudila razvoj novih, vse smrtonosnejših oborožitvenih sistemov – od topništva do ročnega ognjenega orožja. Toda njihove uporabne zmogljivosti so napredovale prepočasi, da bi na katerikoli točki povzročile resničen prelom. Poleg tega je vsako novo orožje prej ali slej izzvalo tudi učinkovit odgovor, na področju utrdbene arhitekture denimo razmah geometrijsko zasnovanih trdnjav zvezdastega tipa, posebej prilagojenih novi oborožitvi.⁸⁹

Evropske armade zgodnjega 16. stoletja so bistveno presegle tiste izpred ene ali dveh človeških generacij tako po številu moštva kot tehnološki ravni oborožitve in kakovosti logistične podpore. Kljub temu bi v njihovi strukturi, organizaciji, celo načinu delovanja vedno znova naleteli na preostanke navidezno preživetega »srednjega veka« in starega vojaškega izročila, ki ni zamrlo kar čez noč. Na to nas konec koncev opozarja situacija na načrtu iz ljubljanskega Nadškofijskega arhiva.

Velikost vojske

Pomemben dejavnik, ki lahko pomaga osvetliti čas oziroma namen nastanka načrta, je velikost sil, upodobljenih na njem. Armada z več kot 40.000 pripadniki bojnih enot, velikim deležem konjenice in močno topniško podporo bi se namreč v zgodnjem 16. stoletju dotikala absolutne zgornje meje sil, ki bi jih katera od vodilnih evropskih držav zmogla mobilizirati na bojnem polju za izvedbo konkretne operacije ali spopada. Zato se zastavlja očitno vprašanje, ali načrt iz Nadškofijskega arhiva lahko razumemo kot odraz realnih priprav na bližajoči se spopad ali je zgolj hipotetični razmislek o optimalni razporeditvi sil, ki je ostal samo na papirju.

Celo v kontekstu velikih italijanskih vojn, ki so v tem času veljale za nesporni vrhunec zahodnega vojskovanja, je bilo le peščici strategov dano kdajkoli poveljevati

⁸⁸ Taylor, *The Art*, str. 31–34, 37–38; Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 63–74, 77–79, 92–96; Eltis, *The Military Revolution*, str. 44; DeVries, *Infantry Warfare*, str. 129–136; Hall, *Weapons*, str. 36–37, 172–176, 225–226; Verbruggen, *The Art*, str. 112–115, 148; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 4, 177–180, 191–193.

⁸⁹ Contamine, *War*, str. 137–150, 200–207; Hall, *Weapons*, str. 67–104, 201–235; Eltis, *The Military Revolution*, str. 6–42, 76–98; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 178–185.

tako številni armadi. Ko je leta 1494 francoski kralj Karel VIII. vkorakal v Italijo, ga je na kopenski poti spremljalo največ do 11.000 vojakov. Ta navidežno majhna vojska se je z osupljivo lahkoto prebila do Neaplja in se julija 1495 enakopravno pomerila s še enkrat večjimi silami beneške lige pri Fornovu.⁹⁰ V naslednjih letih je francoska krona v pričakovanju odločilnega spopada na italijanskem bojišču nekajkrat mobilizirala občutno večje sile, a skupno stanje bojnega osebja v nobenem od zanesljivo dokumentiranih primerov – niti med napadom na Milano (1499), pri Agnadellu (1509) ali Raveni (1512) – ni preseglo 30.000 pripadnikov bojnega osebja; v večini drugih odmevnih bitk so bile udeležene vojske precej manjše.⁹¹

V primerjavi z modernim vojskovanjem se takšne številke zdijo zelo skromne, vendar kljub temu odločno presegajo zmogljivosti vojaške organizacije zgodnejše, »fevdalne« dobe. V 14. stoletju bi celo najpremožnejši vladarji stežka izvedli bojni pohod s silami, ki bi presegale udarno jedro kakih 3000 težkih konjenikov in 10.000 pešakov, pa še to le za operacije, ki ne bi trajale dlje od nekaj tednov.⁹² Celotno število izurjenih vojakov, s katerimi so teoretično razpolagali največji evropski monarhi, je bilo seveda vsaj nekajkrat večje. Beneški diplomati so v dvajsetih letih 15. stoletja moč francoskega kraljestva na njegovem vrhuncu cenili na 100.000, angleškega kraljestva na 30.000 do 40.000, nemških dežel pa na 60.000 konjenikov.⁹³ Toda take številke so pomenile zgolj idealni maksimum vojaških zmogljivosti, nikakor ne realnega stanja moštva, ki bi ga bilo mogoče v praktičnih razmerah tedanjega vojskovanja zbrati na enem mestu za izvedbo konkretne operacije.

Novačenje velikih armad je bilo samo po sebi izjemno zahtevno finančno breme. Še resnejšo oviro je zaradi skromnih transportnih in prometnih zmogljivosti pomenila logistična oskrba. Tudi v gospodarsko najrazvitejših, lahko prehodnih delih Evrope je vzdrževanje večjih vojaških sil med daljšimi operacijami pomenilo skoraj nepremostljivo oviro. Takšna armada je za nemoteno delovanje potrebovala zelo številan pratež, še zlasti za daljše operacije na sovražnem ozemlju oziroma zunaj neposrednega domačega zaledja.⁹⁴

O logističnih razsežnostih oskrbe poznosrednjeveških vojsk v severni Italiji med drugim zgovorno pričajo dobro dokumentirane ofenzivne operacije goriškega grofa Henrika II. in koroškega vojvode Henrika v letih 1319–1324.⁹⁵ Zagotavljanje osnovne oskrbe pa še zdaleč ni bilo edina bistvena težava. Če predpostavimo, da bi ob koncu 15. stoletja povprečne sile, mobilizirane za veliko operacijo, štejele kakih 12.000 pešakov in 3000 konjenikov, bi že taka vojska s potrebnim pratežem na

⁹⁰ Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 22, 28–30.

⁹¹ Taylor, *The Art*, str. 180–215; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 47–48.

⁹² Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 246–251, 291; Verbruggen, *The Art*, str. 164–169; Lazar, *Vitezi*, str. 75–77, 82–88.

⁹³ Carleton Munro, *Statistical Documents*, str. 13–18.

⁹⁴ Odlično študijo logističnih vidikov organizacije srednjeveških vojsk je na primeru operacij bizantinske vojske v Mali Aziji leta 1071 prispeval John Haldon. V tej raziskavi zbrane podatke o količini hrane, krme in drugih osnovnih potrebščin, nujnih za oskrbo vojaških enot, je mogoče v splošnem aplicirati za preučevanje logistične oskrbe zahodnih vojsk predindustrijske dobe. Gl. Haldon, *Marching*.

⁹⁵ Prim. Lazar, *Vojni pohod*; Lazar, *Vitezi*, str. 71–96.

pohodu potovala v koloni, dolgi celih 20 kilometrov. Filip iz Kleveja je v svojem traktatu generacijo pozneje resda preračunaval logistične potrebe za armado s 50.000 možmi in 10.000 konji, vendar je šlo bolj za teoretsko vajo kot realen načrt. Tako velikih sil, zgoščenih na enem mestu, tedaj bržkone ne bi bila sposobna oskrbovati nobena evropska država.⁹⁶

V splošnem je v prvi polovici 16. stoletja že 20.000 do 25.000 mož pomenilo veliko armado, 35.000 mož pa nekako praktični maksimum. Bistveno večjih sil niso bile sposobne mobilizirati niti evropske vojaške velesile prvega ranga, kot je bila Francija, oziroma jih zaradi omejenih logističnih zmogljivosti svojega časa preprosto ne bi bilo mogoče vzdrževati. Te številke so začele rasti šele v drugi polovici 16. stoletja, je pa nedvomno povedno, da niti med tridesetletno vojno velikost armad navadno ni presegla 30.000 do 40.000 mož.⁹⁷ Iz takšne perspektive se lahko upravičeno vprašamo, katera od evropskih držav bi bila na začetku 16. stoletja sposobna zbrati tako številno armado, kot jo prikazuje načrt iz Nadškofijskega arhiva. Ta naloga bi najbrž presegala celo zmogljivosti visoko centraliziranega francoskega kraljestva, kaj šele habsburškega vladarja, ki se je spoprijemal s trdovratnim odporom stanov in fevdalno razdrobljenostjo Svetega rimskega cesarstva.⁹⁸

Kot je razgalila neslavna uvertura v beneško vojno, je bil resnični domet habsburške vojaške organizacije precej skromnejši. Toda to ambicioznemu Maksimiljanu nikakor ni jemalo volje do načrtovanja orjaških ofenziv. Jeseni 1507 je resno razmišljal o dokončnem obračunu s Francijo in Benetkami, ki bi vključeval obrambno linijo na Soči, dvojno ofenzivo na Milano in Cadore, ob tem pa še dodatni sunek skozi Sundgau proti Burgundiji in Savoiji.⁹⁹ Ta načrt je bil očitno neizvedljiv, a niti grenke izkušnje prvega leta vojne Maksimiljana niso postavile na realna tla. Spomladi 1510 je pretirano optimistično upal, da mu bo uspelo iz avstrijskih in burgundskih dežel nanovačiti 40.000 pešakov in 10.000 konjenikov. Tudi tokrat je bil dejanski odziv neprimerno slabši, zato ofenziva ni dosegla zastavljenih ciljev. Ne glede na to pa je habsburški vladar še leta 1512 sanjal o stalni cesarski armadi s 50.000 možmi ...¹⁰⁰

Take številke so pomenljivo blizu načrtu iz Nadškofijskega arhiva. Res pa je, da se niso niti približno ujemale z velikostjo sil, s katerimi je v letih 1508–1516 operiral Maksimiljan I. Te so le redko presegle 10.000 mož, manj kot četrtno »idealne« armade na našem bojnem načrtu. Vojaški potencial habsburških dednih dežel, še bolj pa celotnega Svetega rimskega cesarstva, je bil nedvomno mnogokrat večji; že zgolj skrajna vojaška obveznost Tirolske je bila v tem času predpisana na 20.000 mož.¹⁰¹ Toda Maksimiljanu je iz tega ogromnega rezervoarja uspelo pridobiti

⁹⁶ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 246–251, 290–291.

⁹⁷ Eltis, *The Military Revolution*, str. 27–28, 207–210, 216–234; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 205–211.

⁹⁸ Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 41–49; Hall, *Weapons*, str. 122; Contamine, *War*, str. 136–137; Simoniti, *Vojaška organizacija*, str. 30 sl.

⁹⁹ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 3–4; Buck, »Des Heiligen Reichs«, str. 14–16; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 85–86.

¹⁰⁰ Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 24–25.

¹⁰¹ Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 30.

komaj droben del obstoječih zmogljivosti. Čete za spopad z Benetkami je lahko črpal predvsem iz dednih dežel in še posebej z naravnimi viri bogate Tirolske, to pa je vendarle predstavljalo vse prej kot brezmejni vir moštva in financ.

Sigmund Herberstein se v avtobiografiji spominja, da so dolnjeavstrijske dežele za ofenzivo poleti 1509 prispevale več mož kot kdajkoli prej ali pozneje, a kljub tako izjemnim naporom habsburška armada ni presegla 1500 konjenikov in 10.000 pešakov. To očitno ni zadoščalo niti za učinkovit milostni sunek, s katerim bi si pokorili Beneško republiko v trenutku največje šibkosti.¹⁰² Kljub temu je Maksimilijan nekaj mesecev pozneje vsaj enkrat stal na čelu vojske, ki se je približala številkam na načrtu iz Nadškofijskega arhiva, če jih ni celo presegla. To se je zgodilo ob pripravah na obleganje Padove, ko je zavezniška armada s pritokom francoskih in papeških čet narasla na vsaj 40.000, morda celo 60.000 mož. Povedno pa je, da se je ta številka zaradi pomanjkanja sredstev in vseh drugih omejitev že skoraj nemudoma vsaj prepolovila; dejansko breme težavnega obleganja je na koncu nosila armada komaj okrog 15.000 do 20.000 mož.¹⁰³

Sestava enot

Iz razporeditve bojne formacije je jasno, da je njen snovalec osrednjo vlogo namenil konjenici. Delež konjeniških enot – težkih oklepnikov, huzarjev in samostrelcev na konjih – je proporcionalno visok, kar 14.300 mož ali slabih 35 odstotkov. V prvem desetletju 16. stoletja, ob vse večjih zmogljivostih pehote in topništva, bi taka sestava oboroženih sil delovala nekoliko staromodno, v maniri že zamrle »fevdalne« dobe, ko so bojišča suvereno obvladovali oklepljeni vitezi. Da pa vendarle nimamo opraviti z nekakšnim zastarelim prežitkom davno minulih časov, opozarja razmerje med težko in lahko konjenico. Prva skupina s 5700 oklepljenimi jezdecami navsezadnje predstavlja le okrog 14 odstotkov celotne vojske. Precej številčnejše je zastopana lahka konjenica z 8000 huzarji in 600 samostrelci na konjih, skupno nekaj manj kot 21 odstotkov.

Tako izrazit poudarek na konjeniških enotah nedvomno kaže na konservativen pristop k vojskovanju, a sam po sebi ne bi deloval zares anahronistično. Ne glede na izjemen napredek pehote, zmagovito taktično formulo suličarskih formacij in vse večjo vlogo ognjenega orožja konjenica na prehodu v novi vek še zdaleč ni izginila iz evropskih armad. Prav na krvavih bojiščih v Italiji je ob koncu 15. stoletja doživela nov zagon in vsaj za naslednjih 50 let obdržala upravičen sloves osrednjega ofenzivnega rodu oboroženih sil.

Da suličarske falange, topovi in arkebuze oklepljenih konjenikov niso kar na lepem potisnili težko oklepljenih jezdecov na smetišče zgodovine, pokaže že

¹⁰² Karajan, *FRA I/I*, str. 73; Schönherr, *Der Krieg*, str. 33–38; Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 25; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 51–55; Niederstätter, *Österreichische Geschichte*, str. 371; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 91–93.

¹⁰³ Schönherr, *Der Krieg*, str. 46–49, 54–55; Taylor, *The Art*, str. 93–96, 139–143; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 55–60; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 94–95.

Slika 7: Maksimiljan (ali pa morda njegov sin Filip Lepi) na čelu težke konjenice pred obzidjem obleganega mesta (Der Weiß Kunig, sl. 83).

Fig. 7: Maximilian (or possibly his son Philip the Fair) leading heavy cavalry in front of the walls of a besieged city (Der Weiß Kunig, Fig. 83).

kratek sprehod skozi kronologijo italijanskih vojn. Francoska armada, nesporno najmočnejša sila svojega časa, se je v prvi fazi spopadov izrazito opirala na težko konjenico, saj jo je poleg topništva dojemala kot hrbtenico ofenzivnih zmogljivosti. Ko je kralj Karel VIII. leta 1494 prvič prekoračil Alpe, je konjenica sestavljala nič manj kot dve tretjini njegovega bojnega moštva. V naslednjih desetletjih je ta delež upadel in se do sredine 16. stoletja ustalil pri približno 10 odstotkih, kljub temu pa so oklepljeni jezdeci vse dotlej obveljali za izjemno učinkovito silo, v ugodnih okoliščinah sposobno celo na lastno pest odločiti bitko. Primerljive kombinacije mobilnosti in udarne moči ni zagotavljal noben drug rod oboroženih sil, zato ne preseneča, da je podobnemu konceptu sledila španska vojska. Kljub neprimerno

nižji kakovosti lastne težke konjenice – po drugi strani pa prednosti izjemno učinkovite domače pehote – so tudi Španci v Italiji sprva vzdrževali armade, v katerih je delež konjenice znašal okrog 20 odstotkov in je šele čez čas padel na 10 odstotkov ali manj.¹⁰⁴

Razmere v habsburških deželah so bile kvečjemu še bolj naklonjene novačenju konjenice. Vojaška organizacija, ki jo je Maksimiljan I. podedoval od svojih predhodnikov, je bila v številnih pogledih zastarela, imela pa je vsaj eno izrazito pozitivno plat. Še vedno zelo živa, v osnovi fevdalna tradicija plemiške vojaške službe je habsburški dinastiji zagotavljala pritok dobro izurjene, solidno opremljene in učinkovite težke konjenice. Po mnenju neodvisnih opazovalcev je ta sicer nekoliko zaostajala za francoskimi in italijanskimi tekmeči, saj je v primerjavi z njimi izkazala manj inovativnosti pri iskanju taktičnih rešitev in je bila tudi lažje oklepljena, zlasti v smislu slabše oklepne zaščite konjev. Toda to so bile razmeroma drobne, vse prej kot usodne pomanjkljivosti. Da bi jih odpravil, je Maksimiljan načrtno posnemal zglede elitne francoske formacije *gendarmes*, stalne enote vrhunsko izurjenih bojevnikov z najboljšo zaščitno opremo in težko oklepljenimi bojnimi konji. Globljim organizacijskim spremembam pa se je izogibal, saj je že takratna ureditev pretežno zadoščala aktualnim potrebam.¹⁰⁵

Položaj habsburških dežel je pri novačenju kakovostne konjenice imel še eno pomembno prednost, saj je ponujal neposreden stik z bogato vojaško tradicijo Panonske nižine in Balkana. Ogrski prostor je že v visokem srednjem veku nastopal kot rezervoar prvovrstne lahke konjenice. V času Matije Korvina so ta rod vojske utelešali huzarji, razmeroma lahko oklepljeni jezdec, opremljeni s kopjem in drugim hladnim orožjem za boj od blizu. Lahka konjenica se je na Zahodu širše uveljavila šele ob koncu srednjega veka. Maksimiljan I. je sodil med prve evropske vladarje, ki so lahko konjenico vgradili v sistem svojih oboroženih sil kot dopolnilo težkim oklepnikom. Pri novačenju huzarjev se je habsburški vladar opiral predvsem na ogrske in hrvaške najemnike, prekaljene v bojih s Turki. Podobne enote so na začetku 16. stoletja novačile tudi italijanske države. V beneški službi so se posebej odlikovali stradioti, izvorno večinoma iz Albanije oziroma jugozahodnega Balkana.¹⁰⁶

Poleg huzarjev na načrtu nastopa še ena veja lahke konjenice, in sicer 600 samostrelcev na konjih. Ta maloštevilni podporni rod je razdeljen v dve krili in varuje jedro težko oklepljenih konjenikov. Njegov namen je jasen – spremljati težko konjenico in ji po potrebi zagotoviti strelno podporo. V pehotni oborožitvi je samostrele do konca 15. stoletja že odločno zasenčilo ognjeno orožje. Precej uspešneje so se v nemškem prostoru vsaj do dvajsetih let 16. stoletja obdržali kot specialistično orožje lahkih konjenikov, saj so bili preprostejši za uporabo v sedlu kot zgodnji ročni topovi ali arkebuze na lunto. Po drugi strani je to morda še en odraz vojaške konservativnosti, če pomislimo na uspešne italijanske poskuse z

¹⁰⁴ Taylor, *The Art*, str. 61–69; Hall, *Weapons*, str. 185–186, 188–200; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 176.

¹⁰⁵ Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 97–121.

¹⁰⁶ Contamine, *War*, str. 128–129; Hall, *Weapons*, str. 72–75; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 180–181.

uvajanjem ognjenega orožja v konjenico že od konca 15. stoletja; prav ta inovacija naj bi denimo beneški lahki konjenici leta 1510 v Furlaniji prinesla vrsto zmag nad habsburškimi vrstniki. Kakorkoli že, ognjeno orožje se je v konjeniško oborožitev širše prebilo šele sredi 16. stoletja, z uveljavitvijo karabink in pištol s kolesnim netilnim mehanizmom.¹⁰⁷

Podoba pehotnih sil, označenih na načrtu, se dobro ujema s strukturo enot, ki bi jih na začetku 16. stoletja pričakovali pri vojskah iz srednje Evrope. Njeno hrbtenico sestavlja 22.000 landsknehtov, najemniških pešakov. Njihova oborožitev ni posebej določena, a so v njej gotovo izrazito prevladovale 5 do 6 metrov dolge sulice ob manjšem deležu helebard. Na bojnem polju nastopajo v kvadratnih ali pravokotnih formacijah s tri do štiri tisoč možmi. Ta koncept temelji na izvorno švicarski pehotni taktiki, a hkrati že nakazuje postopni prehod proti standardiziranim karejem suličarjev in strelcev, ki so se v evropskih armadah uveljavili v drugi polovici 16. stoletja.¹⁰⁸

Odstotek pešakov, oboroženih z ognjenim orožjem, je precej nizek po merilih zgodnjega 16. stoletja – 19 odstotkov ali 4200 strelcev ob 22.000 najemniških suličarjih. Na ravni celotne armade arkebuzirji tako predstavljajo komaj desetino moštva. Podobno kot je bilo opaziti že pri vlogi konjenice, takšna struktura pehotnih enot spominja na nekoliko starejše čase, vendar te navidezne diskrepance ni težko pojasniti. Vojske, nanovačene v srednji Evropi, so v tem času še sorazmerno zaostajale pri integraciji lahkega ognjenega orožja. To je postalo posebej očitno v prvih dveh desetletjih italijanskih vojn, ko je taktični pomen arkebuzirjev v splošnem skokovito porasel. Novemu trendu so se najhitreje prilagodili španski vojskovodje, za Maksimiljana pa je to pomenilo velik izziv. Med »nemško« pehoto tega časa arkebuza ni bila posebej priljubljena niti ne zelo razširjeno orožje, saj je bila z njim praviloma opremljena le šestnajstina ali največ osmina moštva, dobrih 6 do 12 odstotkov. Maksimiljan se je te pomanjkljivosti zavedal in si tudi zelo prizadeval za tehnološko posodobitev svojih enot. S tem je bila ne nazadnje povezana širša uvedba najnovejših lahkih arkebuz z netilnim mehanizmom na lunto po italijanskem zgledu. Kljub temu mu ni uspelo povsem dohiteti tekmecev niti na kvantitativni, kaj šele kvalitativni ravni – še leta 1510 so se habsburškim arkebuzirjem v Italiji odkrito posmehovali, saj menda niso bili dovolj večji svojega orožja.¹⁰⁹

Glede na povedano je delež strelcev na načrtu iz Nadškofijskega arhiva celo večji, kot je bilo sicer ob začetku beneške vojne značilno za vojske iz habsburških dežel. Že desetletje ali dve pozneje so se razmere korenito spremenile. Španski *tercios*, novi model pehote, ki je zasenčil Švicarje in po katerem so se od tridesetih let 16. stoletja zgledovale evropske armade, je vključeval občutno večji delež strelcev. Arkebuzirji in mušketirji so sprva sestavljali približno tretjino moštva

¹⁰⁷ Taylor, *The Art*, str. 35; Hall, *Weapons*, str. 71.

¹⁰⁸ Taylor, *The Art*, str. 29–38; Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 231–236; Eltis, *The Military Revolution*, str. 48–53; Hall, *Weapons*, str. 172–176, 225–226.

¹⁰⁹ Boheim, *Die Zeugbücher I*, str. 109–199; Boheim, *Die Zeugbücher II*; Taylor, *The Art*, str. 41–58; Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 125–138; Hall, *Weapons*, str. 172–176; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 179–180.

v takšnih pehotnih formacijah, do začetka 17. stoletja pa se je njihovo število v splošnem izenačilo s sulicarji.¹¹⁰

O vrsti in količini topništva, vključeni v formacijo, iz dokumenta ni mogoče razbrati ničesar. Zabeležen je le njegov položaj na krilih vojske. O topniških enotah torej nimamo podrobnejših podatkov, a nikakor ne zato, ker bi v očeh tedanjih vojskovodij veljale za nepomembne. Prej nasprotno, saj se je topništvo v zgodnjem 16. stoletju v večini evropskih armad uveljavilo kot tehnološko najprestižnejši, zelo cenjen rod oboroženih sil. Toda za razliko od pehote in konjenice so imeli v njem vodilno vlogo specialisti iz pretežno civilnega, obrtnega okolja. To je posebej opazno pri družbenem statusu topniških specialistov, saj so jih ob koncu srednjega veka dojemali v prvi vrsti kot vrhunske tehnične strokovnjake, ne pa vojake. Zato pripadnikov topništva navadno niso šteli med bojno moštvo, temveč so sestavljali posebno kasto.¹¹¹

Taktični pristopi

Slika 8: Pehotno vojskovanje »po češko« – Behamisch facht na Burgkmairjevem lesorezu (*Der Weiß Kunig*, sl. 175).

Fig. 8: "Bohemian-style" infantry fighting – Behamisch facht on Burgkmair's woodcut (*Der Weiß Kunig*, Fig. 175).

¹¹⁰ Hall, *Weapons*, str. 178–179, 184; Eltis, *The Military Revolution*, str. 44.

¹¹¹ Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 123–124, 150; Hall, *Weapons*, str. 87–100; Smith, *The Technology*; Smith, *All Manner*; Smith, DeVries, *The Artillery*, str. 10–54, 316–318; Lazar, *Poznosrednjeveško topništvo*, str. 130–177; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 187.

Načrt po naravi grafičnega prikaza kaže bojno formacijo v statičnem položaju. Kljub temu je iz razporeditve enot mogoče vsaj do določene stopnje sklepati, kako naj bi ta armada delovala v spopadu s sovražnikom. Bistveni element, ki vpliva na to delovanje, je *Wagenburg*, linija improviziranih utrd iz skupaj sklenjenih vozov, s katero je formacija zavarovana na treh straneh. Tako po eni strani preprečuje nevarnost sovražnega napada v boke ali hrbte, po drugi strani pa omejuje gibanje lastnih čet, saj dopušča edinole frontalni premik.

Koncept poljskih utrd iz vozov se je zelo uspešno uveljavil med husitskimi vojnami na Češkem v drugi četrtini 15. stoletja.¹¹² V naslednjih desetletjih so ga posvojili tudi drugod po srednji in vzhodni Evropi, še posebej v vzhodnoalpskem in ogrskem prostoru. Vsaj do časa okrog leta 1500 je ta taktična prvina ostala zaščitni znak srednjeevropskih vojsk in na bojnih poljih večkrat potrdila svojo vrednost. Maksimiljan Habsburški jo je koristno uporabil še kot nadvojvoda v prvi bitki pri Guinegatu leta 1479. Tedaj je v spopadu proti francoski vojski habsburška težka konjenica doživela poraz, a je Maksimiljan svoje enote zavaroval z utrdbo iz vozov »po avstrijskem in češkem zgledu«. To mu je omogočilo, da je zaustavil sovražni prodor in s pehoto izbojeval pomembno zmago.¹¹³

Tabori in poljske utrdbe so ostali pomemben člen vojskovanja v habsburških deželah tudi še po prelomu v 16. stoletje. Filip iz Kleveja jim v svojem priročniku posveti veliko prostora, saj jih dojema kot prvovrstno sredstvo za zaščito vojske med pohodom, pa tudi kot učinkovito rešitev za zavarovanje bokov med spopadom na bojnem polju.¹¹⁴ Kako velik pomen jim je ob izbruhu spopada z Benetkami pripisoval Maksimiljan, je razvidno iz njegovih ukazov, izdanih tretjega marca 1508, ko je podrejenim poveljnikom nenavadno minuciozno naročal, kako naj se odzovejo s svojimi kontingenti. To pisanje, sicer svojevrsten dokaz Maksimiljanovega pretirano drobnjarskega nagnjenja do vodenja vojaških operacij na mikroravni, je posebej zanimivo zato, ker poleg drugih logističnih priprav odreja gradnjo taborov na primernih mestih. Očitno je bil poglobitveni cilj tega ukrepa habsburškim silam zagotoviti varno zatočišče v primeru beneške protiofenzive. Bržkone iz podobnih vzgibov je dal Maksimiljan leto kasneje pripraviti obrambne okope v Bovcu, da bi zavaroval občutljivo strateško točko pred morebitnim napadom skozi Kanalsko dolino.¹¹⁵

Položaj vojske na načrtu iz Nadškofijskega arhiva zaradi tabora iz vozov deluje povsem statično, defenzivno, vendar je občutek varljiv. Jasno je, da takšna postavitve vojske sovražnika vabi v frontalni napad. Če je nasprotnik dovolj naiven, da se odloči za to možnost, bo zakorakal v past. Še preden doseže prvo linijo moštva, ga bo pričakala četica »odpisanih«, pripravljenih na samomorilsko akcijo. Kako natanko naj bi bili opremljeni, iz načrta ni razvidno. Filip Seldeneck je za takšne naloge predlagal strelce na konjih, po možnosti oborožene z ognjenim

¹¹² Fudge, *The Crusade*, št. 13, str. 36–49; št. 14, str. 39–40; št. 21, str. 54; št. 48, str. 100; št. 96, str. 165–167; Chmel, *Materialien I/2*, št. LXXXIX, 22. november 1446, Dunaj.

¹¹³ Wiesflecker, *Kaiser ... Seine Persönlichkeit*, str. 6.

¹¹⁴ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 286–290.

¹¹⁵ Chmel, *Urkunden*, št. CCXXI, 3. marec 1508; Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 79.

orožjem – čeprav bi jih sam namestil na levo krilo namesto v sredino formacije.¹¹⁶ Kakorkoli že, takšna gruča mož v nobenem primeru ne bi mogla dolgo kljubovati napadu veliko večjih sil, bi pa vsaj začasno zavrla njihov prodor in v sovražnih vrstah morda zasekala nevarne vrzeli.

K temu bi pripomoglo tudi delovanje poljskega topništva. Da bi ga lahko čim bolje izkoristili na bojnem polju, so ga poznosrednjeveški vojskovodje najpogosteje namestili vzdolž čela enot. V tej vlogi je bilo navadno uporabno le kratek čas, morda za nekaj salv, dokler ni prišlo do neposrednega stika s sovražnimi četami.¹¹⁷ Zgostitev topniških baterij na skrajna prednja kraka kril, kot je opazno v našem primeru, je dosegla vsaj dve pomembni prednosti. Tista polovica topništva, usmerjena nazaj, je z ognjem pokrivala hrbtno stran formacije. Na ta način je sovražnim enotam preprečevala prosto manevriranje in poskuse obkolitve. Druga polovica baterij, zasukana naprej, pa je z navzkrižnim ognjem pokrivala celotno frontno črto, ne da bi ovirala prehod glavnini lastnih sil. Na ta način je vsaj teoretično zagotavljala uporabno podporo v času celotnega spopada.

Zaradi razmeroma majhne natančnosti in kratkega uporabnega dometa tedanjega ognjenega orožja še tako močno topništvo v defenzivi ne bi zmoglo preprečiti nasprotnikovih premikov. Bi pa zlasti gosto urejenim pehotnim formacijam prizadejalo občutne žrtve, in to tem bolj, kolikor bi se strelna razdalja krajšala. O dejanski učinkovitosti topovskega ognja na začetku 16. stoletja nimamo veliko objektivnih podatkov, vendar jo lahko vsaj posredno ocenimo na podlagi poznejših izkušenj in strokovne literature. Sredi 19. stoletja, ob koncu dobe gladkocevni topov na masivne železne krogle, so učinkoviti domet poljskega topništva ocenjevali na okrog 1000 metrov. Na oddaljenosti približno 600 metrov je topniški ogenj postal zelo smrtonosen, še bolj pa se je njegov učinek stopnjeval na krajših razdaljah z uporabo kartečnega polnjenja.¹¹⁸ Tehnološke zmogljivosti topništva v Maksimiljanovem času niso bile bistveno drugačne, zato bi bila takšna slika verjetno precej blizu realnosti zgodnjega 16. stoletja.

Do tu se bojni načrt iz Nadškofijskega arhiva presenetljivo natančno ujema s priporočili, ki jih je v svoji knjigi nekaj let pozneje zapisal Filip iz Kleveja. Oba vira predpisujeta uporabo utrdbe iz vozov za zaščito formacije, *verlorener Haufen* v ospredju in namestitev topništva na krila.¹¹⁹ Ključna razlika pa se pokaže v sestavi prve bojne linije. Njen osrednji del je na načrtu iz Nadškofijskega arhiva sestavljen iz treh enot s po 1500 težko oklepljenimi konjeniki. To ne govori le o dojemanju težke konjenice kot najpomembnejšega člena armade, temveč tudi povsem jasno kaže, da je formacija na skici v resnici namenjena ofenzivnemu delovanju. Njen namen je sovražnika zvabiti bližje, morda celo premamiti v frontalni napad, a ga uničiti s konjeniškim naskokom takoj, ko pride na primerno oddaljenost.

Takšna filozofija očitno odstopa od običajne taktične razporeditve svojega časa – in pravzaprav celotne predindustrijske dobe. (Težka) konjenica je po naravi

¹¹⁶ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 260.

¹¹⁷ Taylor, *The Art*, str. 99–101; Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 248.

¹¹⁸ Contamine, *War*, str. 198–200; Taylor, *The Art*, str. 101; Hall, *Weapons*, str. 152–153.

¹¹⁹ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 286–290.

ofenzivni rod vojske, povsem neprimeren za statično obrambo. Njeni ključni prednosti, hitrost in udarno moč, je mogoče izkoristiti izključno v manevru oziroma napadu.¹²⁰ Zato so jo vojskovođe navadno postavili na krila vojske, da bi konjenici omogočili prosto manevriranje, obkolitev sovražnika ali udar z boka. Center bojne formacije pa je navadno zavzela gosta pehotna formacija, podprta s strelnim orožjem. V njenem zavetju se je po potrebi lahko reorganizirala tudi konjenica, denimo v primeru neuspešnega naskoka. Temu načelu so ob koncu srednjega veka sledili tudi najdrznejši vojaški inovatorji, kot je bil burgundski vojvoda Karel Drzni.¹²¹

Snovalec našega načrta se je zagotovo zavedal koristnosti konjenice na krilih. Zato je tja, neposredno ob topniške baterije, na vsakem boku namestil po 3000 lahko oboroženih huzarjev. Toda centralna vloga težke konjenice v njegovem razmišljanju se kaže tudi v drugi liniji, saj je njena sredina prav tako sestavljena iz kontingenta težkih oklepnikov, na desni strani zavarovanega še s huzarji. Težka konjenica na formaciji torej nastopa kot udarna pest, pripravljena za frontalni udarec, ostali rodovi vojske pa se zdijo v podrejeni vlogi. Tak pristop k taktiki je na prvi pogled težko združljiv z defenzivnim načelom utrdbe iz vozov. Konceptualno prej spominja na klasično visokosrednjeveško prakso frontalnega naskoka z dvema ali tremi zaporednimi valovi oklepljene konjenice. Zadnji je ob tem prevzel funkcijo rezerve in jo je praviloma – enako kot na naši skici – vodil sam poveljnik vojske.¹²²

Kako bi se v času okrog leta 1500 bojevala značilna srednjeevropska vojska, pokaže primerjava s sočasno teoretsko literaturo. Seldeneck je enako kot avtor načrta iz Nadškofijskega arhiva priporočal delitev vojske na dve zaporedni liniji; druga je imela ob tem funkcijo rezerve pod vodstvom vrhovnega poveljnika. Toda s tem je bližnjih podobnosti konec. Seldeneck je namreč pod švicarskim vplivom zagovarjal uporabo asimetrične pehotne formacije sulicarjev in helebardirjev, s strelci na krilih oziroma zgoščenih zlasti na levem boku. To je bilo po njegovem videnju tisto jedro armade, ki bi z (ofenzivnim) manevrom odločilo bitko. Konjenici pa je bila odmerjena sekundarna vloga; namesto frontalnega naskoka naj bi se osredotočila zlasti na delovanje na krilih.¹²³

Filip iz Kleveja je v svojih razmišljanjih bližje našemu načrtu, a ne v vseh točkah. Za zaščito bokov se opira na ovire iz vozov in podporo topništva, njegovi taktični razporedi pa so izrazito usmerjeni v napad. Čeprav omenja različne oblike bojnih formacij, od klinaste do polmesečaste in pravokotne, je njihov osrednji element vedno znova pehota. Sulicarji in helebardirji so osrednji del enot, s katerimi namerava predreti sovražne vrste. Na bokih jim pomagajo tudi strelci, a si od njihovega prispevka očitno ne gre obetati veliko. Konjenica je v tem razporedu nameščena na desnem krilu, nekoliko zadaj za prvo linijo pehote. Njen naskok je uperjen proti sovražnikovi levici, toda odločilno vlogo ima vendarle napad pehote. Vojvoda Filip se sicer zaveda, da je marsikdaj smiselno vojsko razdeliti na dva dela in drugo linijo obdržati za primer rezerve. Toda v njegovih izkušnjah se

¹²⁰ Prim. Nolan, Coulston, *Cavalry*.

¹²¹ Taylor, *The Art*, str. 108–110; Contamine, *War*, str. 229–237.

¹²² Contamine, *War*, str. 229–230; Verbruggen, *The Art*, str. 87, 209–211, 217–221.

¹²³ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 246–251, 258, 260–262.

vendarle kaže logika neustrašnih švicarskih najemnikov – namesto drobljenja sil je bolje zgostiti vse moči v eni sami gosti udarni formaciji in sovražnika pregaziti v neustavljivem naskoku.¹²⁴

Potek spopada

Kako natanko naj bi se razvil napad po viziji načrta iz Nadškofijskega arhiva, ni mogoče z gotovostjo pojasniti, a lahko vsaj nakažemo nekaj mogočih rešitev. Če nasprotnik povede svoje sile v frontalni naskok, ga najprej pričakata topniška baraža in četa »odpisanih«. Tu bo napad že izgubil zagon, sovražna formacija pa se bo ob tem razrahljala. Na ta trenutek čaka naš vojskovodja, vse dotlej čakajoč v zavetju utrjenega tabora. V srce sovražne vojske bo uperil naskok težke konjenice. Medtem ko se oklepniki poženejo v dir, jih na bokih spremljajo samostrelci na konjih. Njihova naloga je iz neposredne bližine sprožiti vsaj eno salvo puščic v sovražne vrste, po možnosti z boka; tudi to je odlična metoda, kako v gosti formaciji prebiti vrzeli. Nato se lahko umaknejo in ponovno napnejo svoje orožje ali pa se – kot zagovarja Seldeneck – poženejo v bočni napad na sovražnika s hladnim orožjem.¹²⁵

Pehota ima prav tako dve možnosti. Lahko se sama vključi v metež ali pa vztraja v bolj ali manj statičnem položaju, v katerem preprečuje sovražniku napade z boka. Tudi če ostane na izhodiščni liniji, lahko po zaslugi ognjene podpore strelcev in topništva nevarno ogrozi premike sovražnih čet v svoji bližini. Na krilih je pehotna formacija dovolj močna, da lahko zavaruje topništvo pred nenadnim napadom. Tu pa sta navsezadnje nameščena še velika kontingenta huzarjev, najmobilnejšega roda vojske, ki je kot nalašč za manevriranje na bokih, celo za obkolitev sovražne armade ali bliskoviti naskok na nezavarovani pratež.

Če načrt spodleti, na pomoč priskoči druga linija. Injekcija svežih enot na pravo mesto lahko odločilno pripomore k zmagi. Pri tem ne gre prezreti moralne vloge poveljnika – v tem primeru celo vladarja – ki se v kritičnem trenutku zažene v metež na čelu najzvestejšega moštva. Kot brez dlake na jeziku pojasni Seldeneck, druga linija opravlja še eno uporabno, čeprav manj prestižno nalogo, saj morebitnim dezerterjem iz prvih bojnih vrst preprečuje pobeg, ko se metež zares razgreje.¹²⁶

Glavno breme boja od blizu je torej nedvoumno na težko oklepljeni konjenici. Kljub odlični zaščitni opreми in urjenju so njeni pripadniki izpostavljeni veliki nevarnosti. Še bolj so ogroženi njihovi konji; celo tisti, ki jih varuje kovinski oklep, so zelo ranljivi in jih ni težko onesposobiti. Prav tako kot od njih zahteva Filip Seldeneck, tudi na našem načrtu konjski hlapci budno čakajo v ozadju, da bojevnikom po potrebi nudijo pomoč. Ranjene jezdece umaknejo na varno, tistim, ki so izgubili konja ali del opreme, nemudoma zagotovijo zamenjavo. V skrajni sili lahko to pomožno osebje tudi samo poprime za orožje.¹²⁷

¹²⁴ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 286–290.

¹²⁵ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 254, 258.

¹²⁶ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 246–251, 258, 260–262.

¹²⁷ Schmidtchen, *Kriegswesen*, str. 248, 257.

Tak razplet dogodkov bi bil seveda idealen, a bi se v manj ugodnih okoliščinah lahko zasukal tudi zelo drugače. Kot pravi znani vojaški rek, noben načrt ne vzdrži dlje od prvega stika s sovražnikom. Kako učinkovita bi bila zamišljena formacija v praksi, posredno priča več primerov odmevnih bitk na vrhuncu italijanskih vojn. Med odločilnimi spopadi na italijanskih bojiščih prve četrtine 16. stoletja so najmanj štirje potekali po podobnem konceptu, kot ga kaže načrt iz Nadškofijskega arhiva – Ravena (1512), Marignano (1515), Bicocca (1522) in Pavia (1525). Vsem je bilo skupno, da se je ena od udeleženih armad pred začetkom bitke zaprla v utrjeni tabor, druga pa jo je poskusila uničiti v naskoku. Bojevanje v zavetju tabora ali poljskih utrdb je branilcem načeloma zagotavljalo veliko prednost, saj so lahko optimalno izkoristili zmogljivosti svoje pehote in ognjenega orožja. To je bila še posebej učinkovita rešitev za armade, katerih konjenica je po moči zaostajala za sovražnikovo in bi bila zato v primeru spopada na odprtem zemljišču v podrejenem položaju.¹²⁸

Avtor načrta iz Nadškofijskega arhiva očitno ni razmišljal na tak način. Kar tretjina njegove hipotetične vojske je bila sestavljena iz konjenice. Zato bi lahko domnevali, da mu bo ljubša svoboda manevra na bojnem polju, a se je vseeno raje oprl na zavetje utrjenega tabora. Podobno se je na začetku leta 1525 primerilo Francozom, čeprav bolj zaradi spleta okoliščin kot zavestnih odločitev. Tedaj je francoska armada pod poveljstvom kralja Franca I. oblegala Pavio, medtem ko so ji hitele naproti sovražne habsburške čete, da bi razbremenile mesto. Francoska vojska, dobro zavarovana na obrambnih položajih, je bila številčno približno enakovredna sovražni, vsaj v konjenici in topništvu pa jih je celo odločno prekašala. Toda prihod habsburških čet jih je zgodaj zjutraj 24. februarja povsem presenetil. V kritičnem trenutku je Franc I. svoje oklepnike povedel iz tabora v naskok na sovražno konjenico. Francoski jezdec so v tem dvoboju slavili zmago, vendar je njihov premik zastrl pogled lastnim strelcem in topništvu v ozadju. Brez učinkovite podpore ognjenega orožja je francosko konjenico obkolila in uničila habsburška pehota; v ujetništvo je padel sam Franc I.¹²⁹

Poraz pri Pavii je bil predvsem posledica francoskih taktičnih napak in premalo usklajenega delovanja različnih rodov. A tudi sicer koncept poljskih utrdb ni bil brez pomanjkljivosti. Najočitnejša slabost statičnih obrambnih formacij, značilnih za evropsko vojskovanje v poznem srednjem veku, je bila njihova ranljivost za obstreljevanje od daleč. Zlasti razvoj zmogljivega, mobilnega poljskega topništva je proti koncu 15. stoletja ponudil učinkovit odgovor na husitski *Wagenburg* in njegove poznejše izpeljanke. Tega se je gotovo zavedal tudi sam Maksimiljan, saj ga je leta 1504 dodobra izučila bitka pri Wenzenbachu. Tod se je habsburška vojska spopadla z močnim kontingentom čeških najemnikov, postavljenih v trdno obrambno formacijo. Maksimiljan jo je najprej nespametno poskušal predreti z brezplodnim konjeniškim naskokom, v katerem bi skoraj izgubil življenje, vendar

¹²⁸ Prim. Taylor, *The Art*, str. 78–80, 101.

¹²⁹ Taylor, *The Art*, str. 79–80, 150–152; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 150–152, 177, 179, 211.

je usodo spopada nato odločilo uspešno posredovanje njegovih landsknehtov, podprtih s topništvom in ognjenim orožjem.¹³⁰

Lekcija tega in drugih podobnih spopadov je očitna. Dokler je napadalec sovražno obrambno formacijo, oprto na vozove ali poljske utrdbe, poskušal predreti z golo silo frontalnega napada, morda celo s konjeniški naskoki, so bile možnosti za uspeh minimalne. To so v Italiji dodobra izkusili Francozi in Švicarji, ko so leta 1522 pri Bicocci svojo premoč nespretno zapravili v naskokih na odlično vkopane obrambne položaje sovražne vojske. Brez topniške priprave in usklajenega delovanja različnih rodov so napadalci utrpeli strahotne žrtve, še posebej zaradi učinkovitega zapornega ognja španskih arkebuzirjev.¹³¹

Bitka pri Bicocci se je v zgodovino zapisala kot skrajni opomin, da švicarska taktika brezkompromisnega prodora v gosti formaciji ne more več delovati brez ustrezne podpore drugih rodov, še posebej ognjenega orožja. Podobno opozorilo so Švicarji dobili že leta 1515, ko so poskusili z nenadnim popoldanskim napadom pregaziti francosko vojsko, utaborjeno pri Marignanu. Tudi v tem primeru je utrjeni tabor potrdil svojo vrednost. Francoskim četam je omogočil, da kljub presenečenju preživijo prvi napad, naslednjega dne pa je njihovo topništvo uspešno zadrževalo Švicarje, dokler jih ni v dokončni umik prisilil prihod zavezniške beneške konjenice.¹³²

Toda s treznejšim taktičnim pristopom bi se vojna sreča lahko obrnila drugače. Bitka pri Raveni aprila 1512 jasno kaže, da je lahko ognjeno orožje vsaj toliko kot k učinkoviti obrambi utrjenih položajev pripomoglo k njihovu uničenju. Ko se je pretežno iz španskih enot sestavljena vojska svete lige pred Raveno zaprla v tabor, se je nehote ujela v past. Francosko topništvo jo je namreč začelo obstreljevati iz dveh smeri. Navzkrižni ogenj je bil tako uničujoč, da je branilce sčasoma prisilil v obupan izpad. Toda njihova dezorganizirana konjenica se na odprtem ni mogla kosati s francoskimi oklepniki. Španska pehota je pogumno poskusila obraniti tabor, vendar ji niti v zavetju okopov in vozov ni uspelo preprečiti krvavega poraza, ko so jo francoske čete obkolile in uničile v metežu.¹³³

Zgornji primeri pomenljivo opisujejo, kaj se je v resnici dogajalo na italijanskih bojiščih – in to v situacijah, zelo podobnih tisti na našem načrtu. Njegov avtor torej zagotovo ni bil fantast, ki bi izumljal popolnoma nove, revolucionarne rešitve. Kvečjemu nasprotno, saj so bile vse pglavitne prvine, na katerih temelji njegova bojna formacija, dobro znane in v zgodnjem 16. stoletju tudi temeljito preizkušene. Naš bojni načrt bi bil v praksi torej gotovo izvedljiv. Seveda pa ni mogoče reči, ali bi vojskovodji v resnici zagotavljal uspeh; to bi bilo navsezadnje odvisno predvsem od pravilne taktične izvedbe in ne toliko od načrta samega po sebi.

¹³⁰ Tresp, *Söldner*, str. 74–75, 81, 85–90, 128–130.

¹³¹ Taylor, *The Art*, str. 79, 125–126; Hall, *Weapons*, str. 172–176; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 143–144, 179, 211.

¹³² Taylor, *The Art*, str. 101, 123–125; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 150–153, 235–239; Kurzmann, *Kaiser Maximilian I.*, str. 89–92; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 128–130, 179, 191, 195, 213.

¹³³ Taylor, *The Art*, str. 99–100, 119–122, 185–199; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, str. 96–101; Mallett, Shaw, *The Italian Wars*, str. 106–108, 183, 195.

Slika 9: Značilna podoba evropskega vojskovanja v zgodnjem 16. stoletju: spopad pehotnih formacij (Der Weiß Kunig, sl. 109).

Fig. 9: A typical depiction of European warfare in the early 16th century: a battle of infantry formations (Der Weiß Kunig, Fig. 109).

Čas in namen nastanka načrta

Po zgornji diskusiji je kontekst zanimivega dokumenta iz Nadškofijskega arhiva bržkone dovolj jasen, da se lahko vrnemo na začetek in poskusimo pojasniti, kdaj in kako je sploh nastal. Zdi se, da njegov pisec ni bil zgolj mojster vojne teorije, ki bi neobremenjeno razpravljajal o vrlinah optimalne razporeditve enot na bojnem polju. Očitno je imel pred očmi realno vojaško situacijo, saj sta struktura in številčno stanje posameznih enot natančno določena. V upodobljeni armadi ne nastopajo zgolj generični rodovi vojske, temveč tipi enot, značilni posebej za habsburško srednjo Evropo. Enako velja za *Wagenburg*, tipični taktični element, domač prav v tem prostoru. Tako postane jasno, da se načrt lahko nanaša le na vojsko habsburškega vladarja.

Kljub temu dokumenta ne moremo trdno povezati s konkretnim bojiščem ali celo dejanskim spopadom. Ne le, da na načrtu ni zabeleženih nobenih krajevnih imen, tudi nobenega drugega zaznamka ni, ki bi kakorkoli kazal na konfiguracijo zemljišča, to pa je odločilni podatek, ki bi ga moral neposredno pred bitko upoštevati vsak vojskovodja. To nas napeljuje k sklepu, da je skica verjetno nastala ob pripravah na velikopotezne vojne operacije, ko kraj spopada še ni bil določen, a je bilo kljub temu pričakovati, da se bo habsburška armada določene sestave in števila moštva pomerila s sovražnikom v veliki bitki.

Kdaj je načrt nastal, je po eni strani razvidno iz konteksta arhivskega gradiva, med katerim se je znašel. Ta nakazuje, da je treba dokument kronološko umestiti v obdobje priprav na vojno z Benetkami ali prvo fazo spopadov, najkasneje do leta 1510. Obstaja pa vsaj še en namig, ki pritrjuje takšni dataciji; pravzaprav jo celo zoži v leto 1507 oziroma najkasneje do začetka februarja 1508. Vrhovni poveljnik hipotetične armade, upodobljene na načrtu, je namreč sam vladar, nameščen v rezervi 1200 oklepljenih konjenikov v drugi liniji bojne formacije. Njegov položaj je označen s krono in pripisom *Rex*. Ker kombinacija specifično srednjeevropskih enot in taktičnih prvin dokazuje, da gre za vojsko iz habsburškega prostora, ta vojskovodja očitno ne bi mogel biti nihče drug kot Maksimiljan I. Toda »zadnji vitez« je bil vsaj od 4. februarja 1508 cesar, ne več zgolj kralj. Odtlej so ga sodelavci in podložniki dosledno naslavljali s cesarskim nazivom, zato lahko sklepamo, da je načrt nastal pred oklicem v Trentu, če je imel avtor načrta pred očmi konkretno vladarsko osebo – in glede na vse druge detajle, navedene v skici, ni veliko razlogov, da bi morali o tem dvomiti.

Tudi če temu argumentu ne pripisujemo odločilnega pomena, sosledje dogajanja pretežno podpira datacijo v predvečer beneške vojne, morda še najverjetneje v čas zbora v Konstanci. Tedaj Maksimiljanovega optimizma še niso skalili neuresničeni sklepi stanov, uborni odzivi vojaškega sklica in sramotni porazi na bojnem polju. Ravno nasprotno, v valu navdušenja je koval naravnost fantastične načrte o dokončnem obračunu s Francozi in Benečani hkrati. V tem kontekstu najlažje razumemo teoretično preigravanje z bojno formacijo več kot 40.000 mož – domišljijško armado, ki je daleč presegala domet habsburškega vladarja, čeprav se mu je zdela na dosegu roke.

Shema iz Nadškofijskega arhiva se vsaj v dani obliki in razsežnostih ni nikoli prelila s papirja v prakso. Če odmislimo grandiozne načrte iz leta 1507, se je Maksimiljan v celotni karieri svojega udejstvovanja v italijanskih vojnah le trikrat ali štirikrat znašel v položaju, ko mu je za konkretno operacijo proti sovražniku uspelo zbrati vojsko več kot 10.000 mož in je sploh obstajala smiselna potreba po načrtovanju tako velike taktične formacije: prvič leta 1509 med junijsko ofenzivo in obleganjem Padove, nato maja 1510 ob pohodu v Benečijo in nazadnje spomladi 1516 ob invaziji na Milano. V nobenem od naštetih primerov ni prišlo do bitke, ki bi se razvila v skladu s situacijo na našem načrtu. Po razsežnostih udeleženih sil pa se mu je približal zgolj spopad za Padovo, a še to na račun zavezniških okrepitev.

Kaj ima z načrtom opraviti ljubljanski škof Krištof Ravbar, za zdaj lahko kvečjemu ugibamo. Morda bo odgovor na to vprašanje nekoč prinesla sistematična obdelava njegove zapuščine iz Nadškofijskega arhiva, vendar v njej vsaj ob preliminarinem pregledu nismo zasledili nobenega drugega vsebinsko sorodnega vojnoteoretskega gradiva. Škof Ravbar je kljub visokemu položaju v cerkveni hierarhiji izhajal iz izrazito vojaško usmerjenega plemiškega okolja. Da ga je vojaški poklic privlačil, zgovorno priča njegovo udejstvovanje med beneško vojno; prav v tem spopadu je večkrat potrdil svoje vodstvene in organizacijske sposobnosti. Zato lahko domnevamo, da se je živo zanimal za vojno teorijo in strategijo, v tej luči pa bi lahko bojni načrt interpretirali kot odraz njegovega strateškega razmišljanja.

Po drugi strani najdba tega dokumenta med Ravbarjevo korespondenco nika-
kor ni zanesljiv dokaz, da gre avtorstvo bojnega načrta pripisovati ljubljanskemu
škofu. Glede na številčne razsežnosti upodobljene armade in zgodovinski kontekst
je očitno, da načrta ne moremo neposredno povezovati s slovenskim prostorom in
organizacijo kranjskih (pa tudi ne dolnjeavstrijskih) deželnih enot. Vojsko takšne-
ga ranga bi lahko nanovačil izključno vladar Svetega rimskega cesarstva. Zato se
zdi bolj utemeljeno sklepati, da je dokument nastal v krogu cesarja Maksimiljana,
njegovega dvora in najožjega vojaškega vrha; v neposrednem stiku s to elito pa je
bil med beneško vojno tudi Krištof Ravbar, eden ključnih mož obrambe na beneški
»vzhodni« fronti.

Širša vojaškozgodovinska vrednost bojnega načrta iz Nadškofijskega arhiva
se skriva v tistem, kar ima povedati o srednjeevropski vojni stroki na začetku 16.
stoletja. Ne le, da gre za enega najzgodnejših, že zato izjemno dragocenih pri-
merov grafičnega prikaza bojnih formacij v Evropi – iz strukture in razporeditve
enot na načrtu je mogoče razbrati, kako bi tipična srednjeevropska armada tega
časa delovala v boju, na kakšen način bi izkoristila svoje relativne prednosti in se
soočila s sovražnikom v odprtem spopadu. O takšnih podrobnostih sočasni pisni
viri vse do sredine 16. stoletja ne povedo tako rekoč ničesar, zato je naše razume-
vanje taktike in bojnih metod evropskih vojsk iz tega obdobja zelo skromno ali
pa predmet nasprotujočih si interpretacij. Načrt iz Nadškofijskega arhiva tako v
mnogih pogledih pomaga zapolniti bele lise v našem razumevanju evropskih bojišč
na prelomu v novi vek.

Viri in literatura

Arhivski viri

BLB – Badische Landesbibliothek, Karlsruhe

Cod. Durlach 18, MRFH 10475, Vojna knjiga Filipa Seldenecka

BSB – Bayerische Staatsbibliothek, München

Clm 30150, Bellifortis Konrada Kyeserja

Cod.icon. 222, Popisi orožja Maksimiljana I.

GMN – Germanisches Museum, Nürnberg

Cod. HS. 3227a, Borilni priročnik Hanka Döbringerja

NŠAL – Nadškofijski arhiv, Ljubljana

ŠAL 1, fasc. 29/1, *Bellum Venetum*, večinoma nedatirani dokumenti v zvezi z beneško vojno.

ŠAL 1, fasc. 29/3, *Bellum Venetum*, dokumenti v zvezi z beneško vojno iz leta 1509.

ŠAL 1, fasc. 30/3, *Bellum Venetum*, dokumenti v zvezi z beneško vojno iz leta 1513.

Objavljeni viri

Carleton Munro, Dana, idr., *Statistical Documents of the Middle Ages. Original Sources of European History* III/2. – Philadelphia: Department of History of the University of Pennsylvania, 1907.

Chmel, Joseph, *Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte Maximilians I. und seiner Zeit*. – Stuttgart: Literarischer Verein, 1845.

- , *Materialien zur österreichischen Geschichte* I/2. – Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1971.
- Dennis, George T., *Maurice's Strategikon*. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984.
- Fudge, Thomas A., *The Crusade against Heretics in Bohemia, 1418–1437*. Crusade Texts in Translation 9. – Aldershot: Ashgate, 2002.
- Hegel, Karl, Lexer, Matthias, *Die Chroniken der fränkischen Städte. Nürnberg* 3. – Leipzig: S. Hirzel, 1864.
- Hils, Hans-Peter, *Meister Johann Liechtenauers Kunst des langen Schwertes*. Europäische Hochschulschriften 3. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 257. – Frankfurt am Main: Lang, 1985.
- Kaeuper, Richard W., Kennedy, Elspeth, *The Book of Chivalry of Geoffroi de Charny*. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996.
- Karajan, Theodor G. (1855), *Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen I, Scriptores I*. – Wien.
- Lang, Carl, ur., *Flavii Vegetii Renati Epitoma rei militaris*. Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. – Lipsia: Teubner 1885.
- Machiavelli, Niccolò, *Vladar*. Ljubljana: Slovenska matica, 2006.
- McGeer, Eric, *Sowing The Dragon's Teeth. Byzantine Warfare in the Tenth Century*. – Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1995.
- Pizan, Christine de, *The Book of Deeds of Arms and of Chivalry*. – University Park: Pennsylvania State University Press, 1999.
- Price, Brian R., *Ramon Lull's Book of Knighthood and Chivalry & the Anonymous Ordene de Chevalerie*. – Union City: The Chivalry Bookshelf, 2001.
- Sancin, Igor, *Mojstra Sigmunda Ringecka razlaga verzov mojstra Ioannesa Lichtenawerja. Dvobojevalski priročnik iz XV. stoletja*. – Ljubljana: Viharnik, 2010.
- Simoniti, Primož, *Postojnski grad v letu 1508 in Maksimiljan I. z vzdevkom »Leviades«*. *Zgodovinski časopis* 64/1–2, 2010, str. 116–135.
- Sullivan, Denis F., *Siegecraft. Two Tenth-Century Instructional Manuals by »Heron of Byzantium«*. – Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2000.
- Verbič, Marija, *Deželnozborski spisi kranjskih deželnih stanov I. 1499–1515*. Viri 1. – Ljubljana: Arhiv Socialistične republike Slovenije, 1980.
- , *Deželnozborski spisi kranjskih deželnih stanov II. 1516–1519*. Viri 2. – Ljubljana: Arhiv Socialistične republike Slovenije, 1986.
- Zanutto, Luigi, *Fiore di Premariacco ed i ludi e le feste marziali e civili in Friuli*. – Udine: D. del Bianco, 1907.

Literatura

- Anglo, Sydney (2000), *The Martial Arts of Renaissance Europe*. – New Haven, London: Yale University Press, 2000.
- Anglo, Sydney, Machiavelli, *The First Century. Studies in Enthusiasm, Hostility, and Irrelevance*. – Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Ayton, Andrew, Price, J. L., ur., *The Medieval Military Revolution. State, Society and Military Change in Medieval and early Modern Europe*. – London, New York: St. Martin's Press, 1995.
- Boeheim, Wendelin, *Die Zeughbücher des Kaisers Maximilian I. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 13/1, 1892, str. 94–201.
- , *Die Zeughbücher des Kaisers Maximilian I. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 15/1, 1894, str. 295–391.

- Buck, Thomas M., »Des Heiligen Reichs und Deutscher Nation Nothdurft und Obliegen«. Der Konstanzer Reichstag von 1507 und die europäische Politik. *Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees* 126, str. 35–57.
- Contamine, Philippe, *War in the Middle Ages*. – Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Cvet, David, Raziskava o Fioreju dei Liberi in njegovih razpravah, ki opisujejo L'arte dell'armizare, ok. 1410 / An Examination of Fiore dei Liberi and His Treatises Describing L'arte dell'Armizare, c. 1410. *Vojaška zgodovina* 10/1, 2009, str. 45–57.
- DeVries, Kelly, *Infantry Warfare in the Early Fourteenth Century*. – Woodbridge: Boydell Press, 1996.
- Eltis, David, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe*. – London, New York: Tauris Academic Press, 1995.
- France, John, *Western Warfare in the Age of the Crusades*. – Ithaca: Cornell University Press, 1999.
- Haldon, John idr., Marching Across Anatolia. Medieval Logistics and Modeling the Mantzikert Campaign. *Dumbarton Oaks Papers* 65/66, 2011–2012, str. 209–235.
- Hall, Bert S., *Weapons & Warfare in Renaissance Europe*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997.
- Heyck, Eduard, *Kaiser Maximilian I.* – Bielefeld, Leipzig: Velhagen & Klasing, 1898.
- Keen, Maurice, ur., *Medieval Warfare. A History*. – Oxford: Oxford University Press, 1999.
- , *Das Rittertum*. – Düsseldorf: Artemis & Winkler, 2002.
- Kosi, Miha, Vojna cesarja Maksimilijana I. z Beneško republiko med l. 1508 in 1516. Bajt, Drago (ur.), *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011, str. 99.
- , *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«*. *Vojaška in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja*. – Ljubljana: ZRC SAZU, 2018.
- Kurzmann, Gerhard, *Kaiser Maximilian I. und das Kriegswesen der österreichischen Länder und des Reiches*. Militärgeschichtliche Dissertationen österreichischer Universitäten 5. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1985.
- Lazar, Tomaž, Nekoč so bili bojevniki. Poznosrednjeveški borilni priročniki v kontekstu vojaškega razvoja / Once Were Warriors. Late Medieval Martial Arts Manuals in the Context of Military Development. *Vojaška zgodovina* 10/1, 2009, str. 7–25.
- , Vojni pohod koroškega vojvode Henrika proti Cangrandeju della Scali poleti 1324 / The Military Campaign of Duke Henry of Carinthia Against Cangrande della Scala, Summer of 1324. *Vojaška zgodovina* 10/1, 2009, str. 83–105.
- , *Vitezi, najemniki in smodnik. Vojskovanje na Slovenskem v poznem srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2012.
- , *Poznosrednjeveško topništvo na Slovenskem. Raziskave dveh zgodnjih topov iz Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož / Late-Medieval Artillery in Slovenia. A Study of Two Early Artillery Pieces from the Regional Museum Ptuj - Ormož*. Viri. Gradivo za materialno kulturo Slovencev / Topics in Slovenian Material Culture 13. – Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2015.
- , Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja. Münchenski rokopis Cod.icon 222. *Zgodovinski časopis* 71/1–2, 2017, str. 106–162.
- Lazar, Tomaž, Visočnik, Julijana. »Bojno-taktični načrt« ali shema sestave habsburške vojske iz časa beneško-habsburške vojne. Nared, Andrej (ur.), *Arhivi – zakladnice spomina*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije idr., 2014, str. 110–111.
- Mallet, Michael, Shaw, Christine, *The Italian Wars 1494–1559. War, State and Society in Early Modern Europe*. – London, New York: Routledge, 2012.
- Miklavčič, Maks, Ravbar, Krištof, plemeniti (1466–1536). Gspan, Alfonz idr. (ur.), *Slovenska biografija* 9. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960.

- Niederstätter, Alois, *Österreichische Geschichte 1400–1522*. – Wien: Ueberreuter, 1996.
- Nolan, Louis E. Coulston, Jon, *Cavalry. Its History and Tactics*. – Yardley: Westholme Publishing, 2007.
- Powers, James F., *A Society Organized for War*. – Berkeley: University of California Press, 1988.
- Schmidtchen, Volker, *Kriegswesen im späten Mittelalter. Technik, Taktik, Theorie*. – Weinheim: VCH, Acta Humaniora, 1990.
- Schönherr, David, *Der Krieg Kaiser Maximilians I. mit Venedig 1509*. – Wien: samozaložba, 1876.
- Simoniti, Vasko, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. – Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Smith, Robert D., The Technology of Wrought-Iron Artillery. *Royal Armouries Yearbook* 5, 2000, str. 68–79.
- , All Manner of Peeeces. Artillery in the late Medieval Period. *Royal Armouries Yearbook* 7, 2002, str. 130–138.
- Smith, Robert D., DeVries, Kelly, *The Artillery of the Dukes of Burgundy 1363–1477*. Woodbridge: Boydell Press, 2005.
- Strickland, Matthew, Hardy, Robert, *The Great Warbow. From Hastings to the Mary Rose*. – Thrupp, Stroud: Sutton Publishing Ltd., 2005.
- Štih, Peter, Simoniti, Vasko, Vodopivec, Peter, *Slovenska zgodovina. Družba – politika – kultura*. – Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Taylor, F. L., *The Art of War in Italy 1494–1529*. – Cambridge: University Press, 1921.
- Tresp, Uwe, *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert*. *Krieg in der Geschichte* 19. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2004.
- Verbruggen, Jans F., *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages*. – Woodbridge: Boydell Press, 1997.
- Visočnik, Julijana, Škofijski arhiv Ljubljana. Inventar fonda ŠAL I, fasc. 1–51. Priročnik 4. – Ljubljana: Nadškofija, 2012.
- Vučajnk, Roman, Borilne veščine v poznem srednjem veku / Martial Arts in the Middle Ages. *Vojaška zgodovina* 10/1, 2009, str. 27–43.
- Wiesflecker, Hermann, *Kaiser Maximilian I. Seine Persönlichkeit und Politik*. Egg, Erich (ur.), *Ausstellung Maximilian I.* Innsbruck: Land Tirol, Kulturreferat, 1969, str. 1–32.
- , *Kaiser Maximilian I. Der Kaiser und seine Umwelt. Hof, Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur*. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit IV. – München: R. Oldenbourg, 1981.

SUMMARY

A Battle Plan from the Period of the Venetian War in Christoph Rauber's Legacy: A Valuable Find in the Archdiocesan Archive in Ljubljana

Tomaž Lazar

Bishop Christoph Rauber's (†1536) fairly extensive written legacy from the period of the Venetian War (1508–1516) is preserved in the Ljubljana Archdiocesan Archive. Schematically depicting a tactical formation of a 41,500-strong army, an unusual sketch is hidden among these documents. The "battle plan" from the Archdiocesan Archive is yet to be examined in detail; its exceptional nature renders it worthy of closer inspection.

In terms of form and content, this is an exceptionally valuable document that is almost unmatched by other preserved written sources from the period. In the early 16th century, warfare was still based mostly on medieval tradition. Military men did usually not speak in public or even write about their work. A scarce production of literature dealing with the theory of war is a logical consequence of such mentality; it relied almost exclusively on translations or compilations of older, ancient counterparts.

The battle plan in the Archdiocesan Archive is thus one of the oldest extant graphical depictions of tactical formations at the dawn of the Modern Period. Although it is neither marked with a date nor signed by its author, it can be gathered from the archival context that it originates from the early stage of Maximilian's war with Venice or, most probably, from the period of its preparation in 1507. It is evident from the exactly specified number of men, as well as structure and types of units that it depicts an ideal tactical deployment of a typical Central European army from the period recruited in the Habsburg lands. Evidently, the document was produced in anticipation of the decisive battle with the enemy, in which the Habsburg army is believed to have been led by Maximilian I himself.

Due to the scarcity of primary sources our knowledge of Central European methods of waging war, military leadership, tactical approaches and strategies at the turn of the Modern Period is relatively modest. The schematic plan from the Archdiocesan Archive is highly interesting because it provides insight into key components of the poorly understood art of war in the Habsburg lands at the beginning of the 16th century.

At the time, the military profession in Central Europe or the Eastern Alps was in many respects still rather conservative. It drew from many elements of older periods, also from the tradition of feudal military service. The first truly important watershed on the path to gradual military "revolution" were contributed by experiences from the Hussite Wars in the second quarter of the 15th century.

All this is reflected in the battle plan from the Archdiocesan Archive. The army depicted in it is divided into two large lines. In both lines the central shock arm was represented by heavy cavalry, which was concentrated in the centre of the formation. It was directly supported by two small squadrons of mounted crossbowmen. Symmetrically structured wings of the first front line, which was by far the strongest, consisted of infantry pikemen – Landsknechte and a small portion of arquebusiers, light cavalry of hussars and artillery. Basically, the second line functions as a reserve. It was led by the supreme commander, the ruler himself. However, that is not all; at the forefront of the formation stands a small band of soldiers, a forlorn hope, gathered for the first blow, while deep in the back one can see a group of squires with spare horses and equipment.

The most important tactical element of this formation is the Wagenburg, an improvised fort consisting of wagons protecting the army's flanks and back. At first glance, the order of battle appears to be a distinctly defensive one; however, it is evident from the structure of the front lines and heavy cavalry's position that it aims to lure the enemy into a frontal attack. The

opponent falling into this trap would be caught in a crossfire coming from the artillery and the forlorn hope and would then be faced with a severe counter-attack by heavy cavalry.

This plan did not materialize in the battlefield during the Habsburg war with Venice, at least not in this form or dimensions. Even so, a more detailed analysis of its contents and historical context at-tests that it was not merely a figment of someone's imagination or theoretical contemplations. It was based on well-tried tactical elements and types of units typical of the Central European space. Several great battles happened according to a similar design in that period: Ravenna (1512), Marignano (1515), Bicocca (1522), and Pavia (1525). There is no doubt that the devised plan could be carried out in practice, although it cannot be said that it would ensure a victory *per se*.